

Erdő Péter

Az íjászok és hajítógép-kezelők büntetése Adalékok a kánonjogi esetmegoldás módszeréhez a kései középkorban*

1. A probléma

A jogtudománynak és a joggyakorlatnak egyaránt örök problémája, hogy hogyan kell alkalmazni a jogi normákban egy bizonyos általánossággal leírt tényálláshoz kapcsolódó jogkövetkezményt az egyedi esetekre. A jogtudománynak és a jogalkalmazásnak tehát alapvető kérdése a „*Quid iuris?*”, vagyis, hogy az adott eset milyen általános, a jogszabályokban leírt tényállásnak felel meg, és így milyen jogi minősítést kíván. Az egyetemesség és az egyediség közötti feszültség feloldásának és a konkrét esetek normarendszer szerinti minősítésének a történelem során különböző technikai alakultak ki. Ezeknek az értő és korszerű alkalmazása ma is hatással lehet arra, hogy a keresztény örökség mennyire tud választ adni a modern társadalmi és természettudományi jelenségek etikuss kezelésének kérdéseire.

A kánonjogban tovább élt, és mind a mai napig tovább él az ókori zsidó normatív szemlélet néhány sarkalatos eleme, sőt a zsidó jog némely intézménye is. Megjegyzendő azonban, hogy nem csupán az I. századi, hanem a későbbi zsidó felfogásban sem vált el egymástól olyan élesen a jog és az erkölcs társadalmi normarendszere, mint ahogyan ez a római jog racionalizálódása után a nyugati világ jogrendjeiben megtörtént, és mindmáig jellemző. A kánonjog a kezdet kezdetétől szakrális szokásrend, illetve viselkedési szabályrendszer volt, melynek első összefoglalásai a pszeudoapostoli rendtartások. Ezek a szabálygyűjtemények, melyek főként az első négy keresztény évszázadot jellemezték, szerves egységben tartalmaznak olyan elemeket, melyeket ma egyrészt joginak vagy fegyelminek, másrészt erkölcsinek, hittaninak vagy liturgikusnak minősítünk.¹ A IV. századtól kezdve a keresztény egyház fegyelmi életében új

* A Magyar Tudományos Akadémián, 2007. november 29-én tartott székfoglaló előadás bővített változata.

¹ Vö. pl. ERDŐ P., *Az egyházjog teológiája intézménytörténeti megközelítésben* (Budapest 1995) 15-17.

jogszabály-típusok válnak egyre inkább meghatározóvá. Ilyenek a zsinati kánonok, majd – főként a IV. század végétől – a püspöki, illetve pápai ügylevek, a dekretálisok.² Ezek a szabályok már egyértelműbben a külső, társadalmi viselkedésre vonatkoznak, világosabb és rendezettebb módon kötődnek egy egyházi törvényhozó szerv működéséhez, vagyis a racionalizált római jog oldaláról nézve is immár inkább tisztán jogi jellegűeknek tekinthetők.³ Ugyanakkor a törvényhozói tekintély – mint a kánonjogban a későbbi századok során is – továbbra is szakrális jellegű marad. Ezt fejezi ki pl. a zsinatok isteni ihletettségének (inspirációjának) eszméje.⁴

A középkori egyházjog fejlődésének jelentős eseménye volt a skolasztikus dialektika hatásának érvényesülése a forrásszövegek magyarázatában és alkalmazásában. Mindez a módszertani fejlődés új eredményekhez vezet a XIII. századtól fogva. Egyfelől megnövekszik a törvényt magyarázat átgondoltsága és biztonsága a kánoni jog egyetemi oktatása következtében, másfelől fokozódik a társadalmi igény az egyes esetek kánonjogi vagy részben kánonjogi minősítésére. A XII-XIII. századtól kezdve Európa nyugati és középső részén elterjed a római jog elemeit bőségesen felhasználó római-kánoni eljárás (*processus romano-canonicus*) alkalmazása az egyházi és világi bíróságokon.⁵ Másrészt a IV. Lateráni Egyetemes Zsinat 1215-ben előírja az évente kötelező fülgyónást.⁶ Mivel a gyóntatói szerepet a legrégebbi keresztény időkől kezdve, de a vezeklési könyvekben különösen is bírói és orvosi feladatnak minősítették⁷ – ami még a mai hatályos kánonjogban is ilyen formában szerepel (CIC 1983, 978. k. 1.§) –, a gyóntatók részéről is jelentkezett a jogi és egyszersmind teológiai esetmegoldás iránti tömeges igény. Ennek felelt meg a gyóntatói summák (*Summae confessorum* vagy más szóval *Summae casuum*) műfaja, mely a virágzó középkorban alakul ki és a kései középkorban válik igazán elterjedté és sokrétűvé.⁸

Ennek a kései középkorban és az újkor elején még erősen jogi jellegű műfajnak a módszertani vizsgálata rendkívül aktuálisnak tűnik napjainkban, amikor a tudomány, a technika, a gazdaság és a társadalom

² Vö. pl. ERDŐ P., *Az ókeresztény kor egyházfegyelme (az első négy században)* (Ókeresztény írók 5) (Budapest 1983) 21-32.

³ Vö. pl. SIEBEN, H. J., *Studien zur Gestalt und Überlieferung der Konzilien* (Konzilengeschichte, Hrsg. von W. Brandmüller, Reihe B: Untersuchungen) (Paderborn-München-Wien-Zürich 2005) 17-34.

⁴ Uo. 31-33.

⁵ Vö. ERDŐ P., *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht. Eine Einführung* (Kirchenrechtliche

gyors változása következtében új meg új helyzetek kívánnak minősítést erkölcsi és egyházfegyelmi szempontból is. Ettől a reflexiótól pedig keresztény kulturális gyökerű országokban vagy régiókban nem választható el a világi jog fejlődése sem, hiszen a társadalomban elterjedt erkölcsi és a vallási közösségekben megjelenő fegyelmi felfogás és gyakorlat jelentős mértékben befolyásolhatja az állami jogszabályok önkéntes követését.

Ezeknek a módszereknek a tanulmányozása a kánonjogban rendkívül fontos két nagy vallással, a zsidósággal és az iszlámmal folytatott keresztény párbeszéd szempontjából is, hiszen az alapvető vallási meggyőződésből származó gyakorlati, erkölcsi értékítéletek kialakításában számos hasonlóság és módszertani kapcsolat fedezhető fel, melyek a hitelvi különbségek ellenére is hasonló cselekvést tesznek lehetővé a társadalom életének számos kérdésében.

A továbbiakban az alábbi kérdésekre keressük a választ:

1. Milyen források és milyen alapelvek segítségével minősítették a kánonjog tudósai, illetve a gyóntatói summák szerzői az egyes eseteket?
2. Hogyan reagáltak a középkori egyházi jogi szerzők a technika változásaira bizonyos esetek jogi-erkölcsi minősítése tekintetében?
3. Milyen mértékben volt tudatos az esetek minősítésére vonatkozó módszertani elvek használata?

Mivel a gyóntatói summákról szóló szakirodalom ezeket a kérdéseket önmagukban is alig,⁹ a vallásközi párbeszéd és a jelenkori jogkövetés szempontjából pedig szinte egyáltalán nem tárgyalja, kérdéseink vizsgálata egyben szerény hozzájárulás kíván lenni ezeknek a szempontoknak a megvilágításához is.

2. A kánonjogi és gyóntatói esetmegoldási módszer fő jellemzői és alakulása

A gyóntatói summák olyan jogi szabályok és normák gyűjteményei voltak, melyeket a bűnbánat szentségének kiszolgáltatásakor kellett

Bibliothek 4) (Berlin 2006) 78-80.

⁶ Const. 21; vö. ERDŐ, *Geschichte der Wissenschaft* 77-78.

⁷ Már a III. század első felében a Didaskália orvoshoz hasonlítja a bűnösöket feloldozó püspököt („Gyógyíts meg tehát együttérző orvosként minden bűnöst” – X. fejezet; magyarul: ERDŐ, *Az ókeresztény kor egyházfegyelme* 159). Még Wormsi Burkhard Decretumában (XI. század eleje) is a vezeklés szabályairól szóló rész „Corrector sive medicus” néven vált közismertté.

⁸ Vö. pl. ERDŐ, *Geschichte der Wissenschaft* 98-100.

⁹ Uo. 77, 98-99.

alkalmazni. E summák közül egyesek logikus, szisztematikus rendben épültek fel, mások – a XIII. század végétől kezdve – alfabetikus rendet követtek. A gyóntatói summák a XII. századig használatos vezeklési könyvektől abban különböztek, hogy már nem pusztán egyszerű jegyzékként tartalmazták az egyes bűnöket és a hozzájuk fűzött vezekléseket, hanem valódi kánonjogi és morális értekezések voltak olyan témákról, melyek elsősorban a gyóntatókat érdekelték. A gyóntató papok feladata a társadalom alakulása következtében a virágzó középkortól egyre bonyolultabbá vált. Olyan kazuisztikát tett szükségessé, amely addigra a kánonjogban és a római jogban fejlődött ki. A gyóntatói summák műfajának¹⁰ terjedésében és fejlődésében a legjelentősebb szerepet a koldulórendek töltötték be. A Domonkos Rend első nemzedékének jelentős gyóntatói summái *Thomas de Chabham* munkája,¹¹ *Paulus Hungarus Summa de paenitentia* című műve,¹² valamint *Conradus* testvér gyóntatói kézikönyve.¹³ A domonkos iskola korai szakaszában a legfontosabb gyóntatói summa *Peñaforti Szent Rajmund Summa casuum* vagy más elnevezés szerint *Summa de paenitentia* című műve, amely 1225 és 1227 között íródott, majd 1235-1236-ban maga a szerző dolgozta át.¹⁴ Egyébként ez utóbbi segédkönyv alapvető és igen elterjedt volt, több későbbi szerző magyarázta még lapszéli kommentár formájában is. A domonkos irányzathoz tartozó hasonló műfajú írásoknak hosszú ideig ihletője és alapja volt. Belőle merít már 1247-ben *Ioannes de Deo Liber poenitentiaris* című munkájának összeállításakor.¹⁵ Jelentősebb azonban *Freiburgi János Summája*, mely 1280 és 1298 között keletkezett, és a korabeli Eu-

¹⁰ Erről a műfajról lásd ZIEGLER, J. G., *Die Ehelehre der Pönitentialsommen von 1200-1350* (Regensburg 1956); MICHAUD-QUANTIN, P., *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII-XIV siècles)* (Analecta mediaevalia Namurcensia 13) (Leuven-Rijsel-Montreal 1962); BERGFELD, C., *Katholische Moraltheologie und Naturrechtslehre. I. Beichtjurisprudenz*, in COING, H. (Hrsg.) *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte* II (München 1975) 999-1015; BRIESKORN, N., *Bußsummen*, in *Lexikon des Mittelalters (300-1500 m Chr.)* II (Hrsg. W. ABEL – R. H. BAUTIER – A. D'AGOSTINO u.a.; München-Zürich 1977 kk.) 1154; BLOOMFIELD, M. W. – GUYOT, B. G. – HOWARD, D. R. – KABEALO, T. B., *Incipits of Latin Works on the Virtues and Vices, 1100-1500 A. D.* (The Mediaeval Academy of America Publication No. 88) (Cambridge, Mass. 1979); NEWHAUSER, R., *Latin Texts with Material on the Virtues and Vices in Manuscripts in Hungary: Catalogue I*, in *Manuscripta* 31 (1987) 102-115; Ua., *A Catalogue of Latin Texts with Material on the Vices and Virtues in Manuscripts in Hungary* (Gratia. Bamberger Schriften zur Renaissanceforschung 29) (Wiesbaden 1996); ERDŐ, P., *Codici manoscritti di diritto canonico e loro frammenti in Ungheria*, in *Apollinaris* 61 (1988) 341-354.

¹¹ Ed. BROOMFIELD, F., *Thomas de Chobham (or Chabham), Summa confessorum* (Analecta Mediaevalia Namurcensia 25) (Louvain-Paris 1968).

¹² Vö. KUTTNER, S., *Repertorium der Kanonistik (1140-1234). Prodomus Corporis Glossarum I* (Studi e testi 71) (Città del Vaticano 1937; úny. 1981) 412, 446.

rópa talán legelterjedtebb gyóntatói kézikönyve volt. Gyakran egyszerűen *Summa Ioannina* néven emlegették.¹⁶

A domonkos irányzatú summák közül a kései középkorban a legfontosabbnak *Bartholomaeus Pisanus* vagy más néven *Bartholomaeus a Sancto Concordio* 1338 előtt befejezett munkája bizonyult,¹⁷ melyet leggyakrabban *Summa Pisana* néven emlegettek. Anyagát alfabetikus rendben közli. Belőle számos rövidítmény, kivonat készült. Kiegészítéseket, függelékeket is készítettek hozzá, melyek a népszerű egyházi irodalom tipikus képviselői voltak, és a lelkipásztorkodó papság körében is közkézen forogtak.

A ferences teológiai irányzat gyóntatói kézikönyvei közül említést érdemel *Erfurti Jánosnak* a XIII. század vége felé összeállított műve, mely bár nem terjedt el széles körben, színvonalas esetmegoldásokat tartalmaz.¹⁸ Az iskola legfontosabb gyóntatói summája a *Summa Astesana*,¹⁹ mely 1317-ben keletkezett. Ez a szisztematikus mű anyagát nyolc könyvre osztja fel. Az elsőben az isteni parancsokról, a másodikban az erényekről és a vétkekről, a harmadikban a szerződésekről és a végintézkedésekről, a negyedikben általában a szentségekről, különösen pedig a keresztségről, a bérmlásról és az Oltáriszentségről, az ötödikben a bűnbánat szentségéről és az utolsó kenetről, a hatodikban az egyházi rendről, a hetedikben az egyházi gyógyító büntetésekről, vagyis a cenzúrákról, végül a nyolcadikban a házasságról szól. Ennek a munkának az elméleti és gyakorlati fontosságát mutatja, hogy 1468 és 1730 között tíz kiadást is megért, noha terjedelme igen jelentős.

¹³ Vö. FALLETTI, L., *Conradus (frater)*, in *Dictionnaire de Droit Canonique* IV (dir. R. NAZ; Paris 1924-1965) 228-229.

¹⁴ Ed. pl. (Roma 1603), valamint OCHOA, X. – DIEZ, A. (ed.), *S. Raimundus de Pennafort, Summa de paenitentia* (Universa Bibliotheca Iuris 1,B) (Roma 1976).

¹⁵ Kivonatát lásd: PL, 99, 1085-1108.

¹⁶ Ed. pl. (Lugduni 1518); egyes kéziratok a mű rövidebb formáját tartalmazzák vö. TADIN, M., *Jean de Fribourg*, in *Dictionnaire de Droit Canonique* VI, 103-105; BLOOMFIELD, *Incipit of Latin Works* 452, nr. 5256. Dell'opera vedi BOYLE, L. E., *The Summa confessorum of John of Freiburg and the Popularization of the Moral Teaching of St. Thomas and Some his Contemporaries*, in *St. Thomas Aquinas, 1274-1974. Commemorative Studies* II (ed. MAUER, A. A. et alii; Toronto 1974) 245-268; = Id., *Pastoral Care, Clerical Education and Canon Law, 1200-1400* (Variorum Reprints, London 1981) III.

¹⁷ Ed. pl. (Lugduni 1519).

¹⁸ Ed. BRIESKORN, N., *Die Summa Confessorum des Johannes von Erfurt* I-III (Europäische Hochschulschriften II, 245) (Frankfurt/M 1980).

¹⁹ Ed. (Lugduni 1519).

2.1. Az esetek minősítésének forrásai és alapelvei

A virágzó középkort – Marie Dominique Chenu szavával élve – a XII. század szellemi forradalma vezette be. A teológia, de a római jog és a kánonjog területén is hasonló módszerek terjedtek el. Az egyetemi oktatásban a *lectiók* során egy forrásszöveg (pl. a biblia, illetve a római vagy a kánoni jog elfogadott gyűjteménye) került felolvasásra és exegetikus kifejtésre, magyarázatra. A forrásszöveget *auctoritasnak* nevezték, a tanárok véleményét tartalmazó kifejtéseket pedig pl. a *magistralia* névvel illették. Ezután az elemzendő szövegrészt tartalmilag rövidebb szakaszokra tagolták (*divisio*), majd részletesen bemutatták a szakaszok, illetve mondatok tartalmát a korábbi szerzők értelmezéseivel együtt. Ekkor került sor a szavak különböző jelentéseinek elkülönítésére, a szómagyarázatokra is. Ennek kapcsán jellemző eljárás volt a *distinctio*, a különböző jelentések megkülönböztetése, mint a magyarázat eszköze. A szövegelemzés után kérdéseket vetettek fel és válaszoltak meg (*dubia*). Ennek nyomán részben a magyarázat belső tartalmi elemeként, részint azonban önálló műfajként is megjelent a *quaestio*. Az *auctoritas* szöveget lezáró kérdés az igazság keresésének és olykor alkalmazásának is fontos területe. A kérdésre a *conclusio* adja a választ.²⁰

Az egész korszak tudományos dialektikájára hatással volt *Abaelardus*, aki teológiai, etikai, filozófiai és jogi kérdésekre egyaránt átgondolt módszerrel kereste a választ. *Sic et non* című művében a klasszikus kérdéssel kezdi módszerének bemutatását: a tekintéllyel rendelkező szövegekben – ami jelenthette a szentírási szakaszokat, az egyházatyák műveit és a régi egyházi jogszabályok szövegeit is – különböző kijelentések nemcsak egymástól eltérőnek, hanem egymással ellentétesnek is tűnhetnek. Ám nem szabad könnyelműen ítélkeznünk azokról, akiknek maguknak kell majd ítélniük a világot (vö. Lk 22,30). Ezért hát nem tekintti a tudóst és a magyarázót a tekintéllyel rendelkező szöveg urának. A spekuláció fontos, de másodlagos szerepet játszik az *auctoritas* egyértelmű jelentésével szemben. Ezért *Abaelardus* magyarázati módszerként ajánlja a szavak különböző jelentéseinek azonosítását. Meg kell vizsgálnunk, hogy az adott szövegek nem tévesen viselik-e valamilyen tekintélyes kibocsátó nevét, illetve nem romlott-e meg maga a szöveg, mondjuk

²⁰ Vö. LEINSLER, U. G., *A skolasztikus teológia története* (ford. németből; Budapest 2007) 45-46; ERDŐ, P., *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht. Eine Einführung* (Kirchenrechtliche Bibliothek 4) (Berlin 2006) 66-68, 83-85.

²¹ PL, 178, 1339-1346; vö. DE LIBERA, A. – MOISICH, B., *Dialektik*, in *Lexikon des Mittelalters* III

a másolások során. Figyelembe kell venni, hogy később az adott normát azonos vagy magasabb tekintély nem igazította-e ki. Végül meg kell különböztetnünk, hogy egy adott szabály általános vagy részleges parancsot tartalmaz-e, illetve valamilyen általános szabály alóli felmentést ad-e egyedi esetre. Figyelembe kell venni az előírások kibocsátásának idejét és a felmentések megadásának okát is. Ha pedig mindezek ellenére nyilvánvaló ellentét marad fenn a normaszövegek között, akkor össze kell hasonlítani a szövegek kibocsátójának tekintélyét és azt a normát kell követni, melynek kibocsátója régebbi, vagy nagyobb tekintélyű. Ez utóbbi elvet *Abaelardus Sevillai Szent Izidortól* kölcsönzi.²¹ Mindez a későbbiekben a kánoni joggyűjtemények egyetemi magyarázatának vezérfonalául is szolgált. Elég arra utalnunk, hogy maga *Gratianus* mester a később *Decretum*-nak nevezett nagyszabású gyűjteményét eleinte a szerző programjának megfelelően *Concordia discordantium canonum* néven ismerték (1140 körül), hiszen fő törekvése az egymással ellentétes jogforrás-szövegek, kánonok összehangolása volt az egyértelmű jogalkalmazás céljából.²² Ez lett a bolognai iskolában a kánonjogi oktatás alapszövege. Ezt olvasták fel az előadók. Ehhez járult tekintéllyel rendelkező egyházi joggyűjteményként a XII. század végétől néhány dekretálistgyűjtemény, melyek közül kiemelkedett IX. Gergely pápa 1234-ben kihirdetett kollektiója, a *Liber Extra*. Ez a kánoni szabálygyűjtemény a későbbiekben is alapvető maradt, a bíróságokon és egyházi hivatalokban főként ezt használták, s meghatározta az egyházi jog oktatásának és gyakorlati segédkönyveinek szerkezetét még a Trentói Zsinat után is, egészen az 1917-es *Codex Iuris Canonici* kihirdetéséig. Ebben a hosszú időszakban a társadalom éppúgy sokat változott, mint a természettudomány, a technika vagy a gazdaság. Ha a nagy földrajzi felfedezések nyomán a második skolasztika spanyol szerzői a XVI-XVII. században filozófiai és teológiai síkon reagáltak az új jelenségekre, morális és jogi munkásságuk egyrészt hozzájárult a nemzetközi jog megalkotásához, másrészt alapja lett annak a bőséges kazuisztikus irodalomnak, amely az egyházi jogszabályokat és a morális cselekvés teológiai alapelveit adott esetek példáin igyekezett bemutatni és a gyóntatók, valamint az egyházi tisztségviselők közvetlen használatára készült. Bár a jezsuiták teológiai oktatási rendszerében elvált

(Hrsg. v. R. H. Bautier; München-Zürich 1980-1998) 944-946; PETER ABAËLARD, *Sic et Non. A Critical Edition* (ed. B. Boyer – R. Mc Keon; Chicago-London 1976-1977).

²² Vö. pl. KUTTNER, S., *Gratien*, in *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* XXI (dir. A. Baudrillard et alii; Paris 1912 kk.) (fasc. 12, 1986) 1235-1239, különösen 1236; ERDŐ, *Geschichte der Wissenschaft* 50-51.

egymástól az inkább spekulatív és magasabb szintű *cursus maior* és a csupán a papszentelésre, de nem a tudományos munkára felkészítő *cursus minor*, az erkölcszociológiai és kánonjogi kazuisztika összekapcsolása éppen a konkrét esetek megoldására tekintettel történt. Ha tetszik, az általános normatív elveket tudományos szinten szembesítették a valóság új jelenségeivel, majd az így kidolgozott általános megállapítások és irányelvek mentén népszerűbb szinten igyekeztek egyes konkrét esetek tényállási elemeit úgy bemutatni, hogy azok a fenti elvek szerint minősíthetők legyenek.²³

2.2. Az egyházi szerzők reagálása a technika változásaira. Példa: az íjászat és a kőhajítógépek kérdése

2.2.1. A jogszabály szövege

Az íjászattal és a kőhajító gépekkel foglalkozó egyetlen rövid kánon IX. Gergely dekretális gyűjteménye büntetőjogi részében található (X 5.15.un.). A gyűjtemény ötödik könyvének 15. címe egyetlen fejezetet tartalmaz és a *De sagittariis* feliratot viseli. Az egyetlen fejezet élén álló tartalmi összefoglaló úgy értelmezi a szöveget, hogy „a keresztények ellen működő íjászt vagy kőhajítógép-kezelőt ki kell közösiteni” (*excommunicandus est sagittarius et ballistarius contra Christianos*). Az ilyen tartalmi összefoglalók IX. Gergely dekretális gyűjteményében csak a kihirdetés után, magánszemélyek tevékenységének eredményeként kerültek a szövegbe, így jogszabályi értékük nincsen.²⁴

Magának a fejezetnek a szövegét a gyűjtemény III. Ince pápának tulajdonítja. Valójában a szakasz a II. Ince pápa uralkodása alatt tartott 1139-es II. Lateráni Zsinat 29. kánonjából való.²⁵ A rövid rendelkezés a gyűjteményben így hangzik: „*artem illam mortiferam et odibilem ballistariorum et sagittariorum adversus Christianos et catholicos exerceri de caetero sub anathemate prohibemus*” (a kőhajítógépek kezelői és az íjászok halált hozó és gyűlöletes mesterségének gyakorlását keresztények és katolikusok ellen a jövőben kiközösítés terhe alatt megtiltjuk). Az eredeti zsinati szöveg minimálisan tér el a gyűjteményben szereplő formától.

²³ Vö. LEINSLER 261-263; ERDŐ, *Geschichte* 127-130.

²⁴ Vö. ERDŐ, P., *Die Quellen des Kirchenrechts. Eine geschichtliche Einführung* (Adnotationes in Ius Canonicum 23) (Frankfurt am Main-Berlin-Bern-Bruxelles-New York-Oxford-Wien 2002) 121.

²⁵ Vö. *Corpus Iuris Canonici. Pars secunda: Decretalium collectiones* (ed. Ae. Friedberg; Lipsiae 1881) 805.

²⁶ *Concilium Oecumenicorum Decreta* (ed. J. Alberigo – J. A. Dossetti – P. P. Joannou – C. Leonardi – P. Prodi; Bologna 1973, 3. kiad.) 203.

Ott a 29. kánon az említett hadimesterséget nem egyszerűen gyűlöletesnek, hanem Isten előtt gyűlöletesnek (*Deo odibilem*) nevezi.²⁶

Ha ezt a szöveget a középkori magyarázók logikájával elemezzük, kérdezhetünk a tilalom indokára, a tiltó rendelkezés terjedelmére, vagyis arra, hogy milyen tényállásokra vonatkozik pontosan a jogszabályban rendelt szankció, végül kérdezhetünk a kilátásba helyezett büntetés jellegére, kiszabásának módjára.

2.2.2. A tilalom indoka és jelentése

Mivel ez a fejezet IX. Gergely dekretális gyűjteményébe a korábban a bolognai egyetemen már az oktatás egyik alapszövegeként 1192-től használt *Compilatio primából*²⁷ került (1Comp 5.19.un.), első magyarázatai még a *Liber Extra* kibocsátása előtti időre nyúlnak vissza. Maga a *Liber Extra* összeállítója, *Peñaforti Szent Rajmund OP* már ennek a nagy gyűjteménynek a kihirdetése előtt 1225 és 1227 között megírta gyóntatói kézikönyvét (*Summa de paenitentia*), melyet később – körülbelül 1235 és 1236 között – IX. Gergely dekretális gyűjteményéhez igazított.²⁸ *Szent Rajmund* korszakalkotó gyóntatói Summájában az értő kortárs eleganciájával kezeli a szöveget. Ő még személyében képviseli a legmagasabb egyetemi színvonalat és a gyakorlati alkalmazás közvetlenségét. Műve második könyvének negyedik címében (*De sagittariis et ballistariis*) kijelenti, hogy az előzőekben általában a gyilkosságról szolt, ám mivel az íjászok és a kőhajtó gépek kezelői gyakran követnek el gyilkosságot, rájuk külön ki kell térni. Eszerint a harcnak ezek az eszközei és ez a módja indokolja a külön jogszabályt. Hallgatólagosan e fegyverek rendkívüli veszélyessége látszik a rendelkezést indokolni. Ez a rendkívüli veszélyesség első látásra nem nyilvánvaló. A germán jogban például az íjat és a nyilat inkább vadászfegyverként kezelték, mintsem fontos harci eszközként. Szerepe volt néhány szimbolikus cselekményben, például a földek határának kijelölésében (akárcsak a székeleyknél a földek nyíl szerint való kimérésekor). A hadüzenet és a bírósági idézés egyik jelképes módja is a nyilvesszőhöz kapcsolódott.²⁹ Ugyanakkor azonban a kortársak számára éppen az említett fegyverek mivolta vagy gyűlöletessége nem

²⁷ Vö. ERDŐ, *Die Quellen* 116.

²⁸ Vö. OCHOA, X. – DIEZ, A., *Prolegomena*, in S. RAMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de paenitentia* (Universa Bibliotheca Iuris I, B) (ed. X. Ochoa – A. Diez; Roma 1976) LXXVII.

²⁹ Vö. HÜPPER-DRÖGE, D., *Pfeil*, in *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* III (Hrsg. A. Erler – E. Kaufmann; Berlin 1984) 1726-1729.

igényelt különösebb magyarázatot. Elég meggondolnunk, hogy még a százéves háború korában is (1337-1453) az angol íjászok többször szörnyű pusztítást vittek végbe a francia seregben. Ezeknek a csatáknak némelyikéről feljegyezték, hogy az íjászok „folyamatos tűz alatt tartották az ellenséget”.³⁰ Az említett fegyverek különleges kegyetlenségének hírért mutatja, hogy a IV. Lateráni Zsinat 18. constitutiója (1215-ben) a klerikusi szelidség követelményének összefüggésében tiltja, hogy klerikus véres ítéletet hozzon, égetéssel és vágással járó sebészi tevékenységet gyakoroljon, vagy katapultok és hajítógépek kezelőinek vagy más efféle véreskezű embereknek az élén álljon (*Nullus quoque clericus ruptariis uel balistariis aut huiusmodi uiris sanguinum preponatur*).³¹ *Vincentius Hispanus* pedig ez utóbbi zsinat rendelkezésihez írt tudós glosszaapparátusában – egy pápai dekretálisra hivatkozva (3Comp 5.19.un.) – hozzáfűzi, hogy klerikusok hadihajók parancsnokai sem lehetnek (*nec nauibus in pugna*).³²

2.2.3. A szankcionált tényállás

Ezután *Peñaforti Szent Rajmund* gyóntatói summája felveti a kérdést, hogy vajon tilos-e és mikor tilos ennek a tevékenységnek a gyakorlása és milyen büntetés jár érte. Először is megjegyzi azt, ami egyházi törvény esetén amúgy is természetes, hogy tudniillik az előírás címzettjei a keresztények. Majd hozzáfűzi, hogy a pogányok és hitünk üldözői ellen szabad a keresztényeknek ezt a mesterséget gyakorolni, a keresztények és katolikusok ellen azonban sohasem. Azonban már ekkor felfigyel azokra a korai véleményekre, melyek a kérdés kapcsán a szövegben kifejezetten nem említett problémát vetnek fel, nevezetesen, hogy egyesek szerint igazságos háborúban szabad ezt a tevékenységet gyakorolni, mégpedig keresztények ellen is. Ennek kapcsán *Szent Ágostonnak* a *Decretum Gratian*ban szereplő egyik mondását idézi: „Mikor valaki igazságos háborút visel, mindegy hogy nyíltan harcol-e vagy lesből, ez az igazságosságot nem érinti” (C.23 q.2 c.2). Hogy pedig mely háború számít igazságosnak, arra nézve ugyancsak a *Decretum Gratian*nak egy *Sevillai Szent Izidortól*³³ vett megállapítását idézi: „Igazságos az a háború, amelyet rendelkezés alapján viselnek, dolgok visszaszerzésére vagy az ellenség elűzésére” (*Iustum bellum est quod ex edicto geritur de rebus repetendis, aut propulsandorum hostium causa* – C.23 q.2 c.1). Ezek sze-

³⁰ Vö. www.gportal.hu, Sagittarius Íjász Egyesület oldala, a botjít.

³¹ *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum* (Monumenta Iuris Canonici A, 2) (ed. A. García y García; Città del Vaticano 1981) 66.

rint tehát *Raimundus* a törvény értelmének vagy indokának a szövegben említett fegyverek erőteljes gyilkoló hatását tekinti. A büntetés alá eső tényállást egyrészt a szöveg pozitív állításából rajzolja meg úgy, hogy egyszerű logikai lépéssel tagadja annak ellenkezőjét, vagyis rögzíti, hogy a szankció csak a keresztények és katolikusok ellen harcolókra vonatkozik, de nem azokra, akik a pogányok és – szavainak értelme alapján – az eretnekek ellen küzdenek. Mivel azonban az ő korában is elterjedt volt már ezeknek a fegyvereknek a használata keresztények között is, a szerző tovább szűkíti a bűncselekményi tényállást mondván, hogy keresztények ellen is csak igazságtalan háborúban büntetendő ezeknek az eszközöknek a használata. Ehhez a megszorító értelmű magyarázathoz *allegatiókat* használ, vagyis a kor másik nagy egyházi joggyűjteményének, *Gratianus Decretumának* egyes helyeire utal, melyek igazságos háborúban a harc módját közönbösnek tekintik, illetve az igazságos háború fogalmát próbálják meghatározni. Ez az ősi magyarázat tehát a büntetést azokra szűkíti, akik az említett harci módszereket keresztények elleni igazságtalan háborúban használják. Ezzel ugyan az adott rendelkezés értelme szűkül a párhuzamos törvényhelyek fényében, de a törvény értelme nem enyészik el, hiszen minden igazságtalan háború minden résztvevőjét mégsem sújtotta a kánoni jog kiközösítéssel. Itt tehát az igazságtalan katonáskodás minősített esetével állnánk szemben. Arról, hogy pogányok ellen is lehet egy háború igazságtalan, a szerző nem tesz említést. Ez a probléma a nagy földrajzi felfedezések koráig nem is kap hangsúlyt.

2.2.4. A büntetés jellege, kiszabásának módja

Raimundus következő lépése a büntető szankció pontos értelmének megállapítása. A büntetés a normaszöveg szerint *anathema*. Ám az egyházi büntetőjogban mindmáig különbség van a cselekedet elkövetésével automatikusan beálló (*latae sententiae*) büntetések és az utólag kimondandó vagy kiszabásra kerülő (*ferendae sententiae*) büntetések között. Természetesen *Raimundus* először az ellenvéleményt idézi, vagyis arra utal, hogy egyesek szerint a kánon önmagától beálló büntetést tartalmaz: aki ilyen mesterséget gyakorol, magánál a ténynél fogva kiközösítésbe esik. Ezután megjelöli a kritériumot, amely alapján eldönthető, hogy a törvény milyen büntetést helyez kilátásba. A döntő ismérvet a megfogalmazás módjában látja. E tekintetben nem elégszik meg a *Dec-*

³² *Constitutiones Concilii quarti Lateranensis una cum Commentariis glossatorum* 313.

³³ *Ethymologiarum libri XX*, lib. XVIII, c. Quod sit.

retum Gratiani valamelyik passzusára való utalással, hanem *Gratianus* művének leghíresebb magyarázóját, *Huguccio*t idézi, aki kijelenti, hogy ha a kánon tilt valamit „kiközösítés büntetésének terhe alatt” (*sub poena excommunicationis*) vagy hasonló szavakkal – miként ez egyébként a jelen törvényszövegben is áll (*sub anathemate*), akkor a kiközösítés utólag szabandó ki, vagyis egyszerűen büntetést rendelő kánonról van szó. Másként állna a dolog, ha a bíró (az illetékes egyházi hatóság) írta elő vagy tiltana meg egy konkrét cselekedetet ilyen szavakkal.³⁴ Más szerzők szerint – folytatja *Raimundus* – az a kérdés, hogy ezeket a jogszabályi szavakat végzésként, vagy büntetés alapításaként fogalmazta-e meg a törvényhozó. Ez utóbbi esetben ugyanis a büntetés utólag kimondandó lenne. Maga *Raimundus* csatlakozik *Ioannes (Teutonicus)* és mások nézetéhez, akik szerint ezek a szavak a kánonban nem ítélet jellegűek, hanem büntetéssel való fenyegetést tartalmaznak. E megállapítás elfogadásában *Raimundus* a római jogra támaszkodik, mely a büntetéssel való fenyegetés kérdéséről részletesebben szól (C.7.57).³⁵ Tehát az íjászok és katapult kezelők nincsenek automatikusan kiközösítve, hanem csupán bírói ítélet sújthatja őket ezzel a büntetéssel.

Ez utóbbi szemlélet tükröződik azután az adott fejezet elején álló *Summariumban* is (*excommunicandus!* – nem pedig *ipso iure excommunicatus*), mely – mint fentebb említettük – IX. Gergely dekretális gyűjteményében nem rendelkezik jogszabály-erővel, ám ékes bizonyossága a korai használók, sőt a gyűjteményt összeállító *Peñaforti Raimund* felfogásának.

2.3. A probléma tárgyalásának fejlődése a későbbi szerzőknél

2.3.1. A Glossa ordinaria

Az egyetemi törvényt magyarázat legtekintélyesebb formája az egész iskola által az egyes gyűjteményekhez elfogadott *Glossa ordinaria*. Ez az apparátus IX. Gergely dekretális gyűjteményéhez *Bernardus Parmensis de Bottone* műve, mely 1241-ben szilárdult meg első formájában, végleges redakcióját pedig 1263-ban nyerte el.³⁶ Ehhez az apparátushoz 1271-ig adalékokat fűztek és magának *Bernardusnak a casusait* is ál-

³⁴ S. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de paenitentia* (Universa Bibliotheca Iuris I, B) (ed. X. Ochoa – A. Diez; Roma 1976) LXXVII, 461-462.

³⁵ Vö. ed. *Corpus Iuris Civilis. II. Codex Iustinianus* (ed. P. Krueger; Berolini 1895) 319-320.

³⁶ Vö. ERDŐ, *Geschichte* 87-88.

³⁷ Uo.

talában hozzákapcsolták.³⁷ Ez a glossza lényegében *Peñaforti Rajmund* nyomdokait követi. A bevezető *casus* leszögezi, hogy katolikusok ellen igazságtalan háborúban nem szabad harcolni, a büntető szankció pedig az ilyen háborúban katolikusok ellen harcoló íjászok és katapultosok halált hozó és gyűlöletes mesterségére vonatkozik. A glossza megjegyzi, hogy szaracénok ellen igazságos háborúban szabad ilyen fegyverekkel is harcolni (gl. ad X 5.15.un. ad v.Christianos).³⁸ Ezután az apparátus is csupán a büntetés jellegének a kérdését veti fel. Kijelenti, hogy a bíró parancsa sem mindig von önmagától beálló büntetést maga után, így nem csupán a kánonban, hanem a bíró parancsában is a „*sub excommunicatione*” szavak csak utólag kimondandó büntetést jelölnek (*non est excommunicatus contrarium faciens, sed excommunicandus*; gl. ad X 5.15.un. ad v.Sub anathemate).³⁹

2.3.2. Hostiensis magyarázata

IX. Gergely pápa dekretális gyűjteményének legrangosabb tudományos kifejtését *Henricus de Segusio*, vagy bíborosi címével említve *Hostiensis* 1253 körül írt *Summa Aureájában* találjuk. Ez a munka már rendszerezi és továbbgondolja a korábbi szerzők megjegyzéseit. Az ötödik könyvben a szerző külön titulust szentel a kérdésnek *De sagittariis et balistariis* címmel. Először is elhelyezi a problémát a számára világos tematikus összefüggésben: „*Quoniam homicidium de quo supra premisimus grande delictum iudicatur, omnem artem illam mortiferam et odibilem balistariorum et sagittariorum aduersus christianos et catholicos exerceri de cetero sub anathemate prohibemus*”. Tehát a gyilkosság kategóriájában tárgyalja a szerző a kérdést, mint annak valamilyen szempontból minősített esetét. Ezt követően a korábbi véleményeket áttekintve megvizsgálja, hogy milyen háborúra vonatkozik ez a büntető szankcióval ellátott tilalom: „*Hoc autem intelligendum est de bello voluntario et iudiciali, secus de romano. Quod dic ut notatur supra De treu. et pa. § (X 1.34) Quid sit iustum bellum. Et contra sarracenos non prohibentur, supra De iudi. Ita quorumdam (X 5.6.6.) et c. Ad liberandum. (X 5.6.17) Numquid ergo contra ipsos conceditur: ita videtur, ar. xxv. di. Qualis (D.25, c.4), supra De presum. Nonne (X 2.23.5)*”.⁴⁰ A dekretum- és dekre-

³⁸ Ed. *Decretales d. Gregorii papae IX suae integritati una cum glossis restitutae* (Venetiis 1605) 1216.

³⁹ Ed. uo.

⁴⁰ HENRICUS DEN SEGUSIO (HOSTIENSIS), *Summa Aurea*, Lib. V, tit. De sagittariis et balistariis (ed. Lugduni 1537; úny. Aalen 1962) fol. 243va.

tális helyekre utaló forráshivatkozások alapján vizsgálva a kérdést a szerző véleményként felveti, hogy a szaracénok ellen ezek szerint nem tilos az ilyen harci eljárás. Ebben a tekintetben a legfőbb érvnek tekinti az 1179-ben tartott III. Lateráni zsinat 24. és 16. kánonját, melyek kivonata a IX. Gergely féle dekretális gyűjtemény V. könyvében a zsidókról és szaracénokról szóló cím 6. fejezeteként szerepel. Ebben a szaracénoknak való fegyverszállítást, valamint a gályák felszerelésének szállítását keresztények ellen súlyosan büntetik, hasonlóképpen azokat is, akik a szaracénok gályáin és kalózhajóin a parancsnoki tisztséget vagy a kormányzást elvállalják. A szöveg az ilyen emberek nyereségvágýát kárhoztatja, és hangsúlyt helyez arra is, hogy a megfelelő kiközösítéseket a kikötővárosokban a nyilvánosság tudomására hozzák.⁴¹ Ehhez a Szentföld visszafoglalásáról szóló és az 1215-ös IV. Lateráni zsinaton kihirdetett konstitúcióból vett másik rendelkezésre is utal a szerző mint a szaracénok elleni megengedett íjászat és hajítógép-használat mellett szóló évrre. Ez az ugyancsak a IX. Gergely féle dekretális-gyűjteményben szereplő (X 5.6.17) fejezet külön kitér azokra, akik hajókat és gályákat adnak el a szaracénoknak, de utal azokra is, akik a gépek használatában tanácsot vagy segítséget adnak nekik (*machinis*).⁴² Mindez azonban nem tartozna szorosán a magyarázott témához, csupán a szaracénok és a keresztények háborúiban való részvétel közti jogi és erkölcsi különbséget mutatja, így az alapvető problémát árnyalja. A szaracénok elleni íjászat és hadigép-használat megengedettsége mellett szóló legtisztábban logikai érv azonban a *Decretum Gratiani* 25. *distinctiójának* 4. kánonja, mely Nagy Szent Gergely pápára hivatkozik.⁴³ Eszerint amit egy valakiről tagadnak, azt következőképpen némely másokról elfogadják.⁴⁴ Vagyis az említett fegyverek katolikus keresztények elleni használatának tilalma hallgatólag a pogányok elleni használatuk megengedettségét jelenti.

Ő maga azonban mindezzel nem ért egyet: „*Quod non admitto, argumentum supra... Ne cle. vel mona. Sententiam* (X 3.50.9) *Licet sit*

⁴¹ Ed. Friedberg II, 773.

⁴² Ed. Friedberg II, 777.

⁴³ Dialog., Lib. IV, c.9, cap. 34 in Ed. Maur.

⁴⁴ „Quod enim de uno negatur, consequens intellectus patet, quia de quibusdam conceditur”: ed. Friedberg I, 94.

⁴⁵ AUGUSTINUS, *Liber quaestionum* VI, q.10.

⁴⁶ *Summa Aurea*, Lib. V. tit. De sagittariis et balistariis (ed. Lugduni 1537) fol. 243va.

⁴⁷ *Summa Aurea*, uo. A *subita mortis illatio* kifejezés a középlatinban jelentheti a meglepetésszerű

*argumentum contra in his quae notantur supra De homi. § Pe. (X 5.12.24) Verum illud nam ubi iustum est prelium non refert qualiter pugnetur utrum occulte vel ex insidiis xxiiij. q. ij. Dominus iubet (C.23 q.2 c.2).*⁴⁵⁴⁶ A véleménye mellett felhozott törvényhely a IV. Lateráni Zsinat korábban már említett 18. kánonja (X 3.50.9), mely a klerikusoknak bizonyos különösen véres tevékenységeket megtilt, tekintet nélkül arra, hogy kinek a vonatkozásában gyakorolják azokat. Ezután immár világosan megjelöli, hogy szerinte mi a törvény indoka: függetlenül attól, hogy milyen háborúban használják a fegyvereket, a ködöbáló gépek és az íjászat túlzott keménységük és meglepetésszerűen halált hozó hatásuk miatt tiltottak („*Sed forte nihilominus baliste et arcus prohibentur propter nimiam duritiem et subitam mortis illationem, vel melius in bello iniusto omnes indistincte prohibeo*”).⁴⁷ Igazságtalan háborúban pedig különbség nélkül minden tilos. Azt *Hostiensis* bíboros ehelyütt csak hallgatólag érti bele megállapításába, amit Aquinói Szent Tamás nyomán majd *Francisco de Vitoria* szögez le immár klasszikus tisztasággal, hogy tudniillik pusztán az a tény, hogy egy háborút nem katolikusok vagy nem keresztények ellen vívnak, még nem teszi a háborút igazságossá.⁴⁸ Ezután tekintettel a IV. Lateráni Zsinat fent érvként idézett 18. kánonjára, mely a klerikusokra vonatkozik, *Hostiensis* kijelenti, hogy igazságos háborúban e fegyverek használatától a klerikusok vannak eltiltva, a világiakra viszont ez nem vonatkozik („*in iusto uero personas clericorum cohibeo, sed legem laicis non impono*”).⁴⁹

Ezután a kánonjogászok fejedelme arany summájában azt a kérdést vizsgálja, hogy a kánonban említett tényálláshoz fűzött büntető szankció önmagától beálló vagy utólag kimondandó kiközösítést jelent. Számos kánoni és római jogi évrre hivatkozva azt a következtetést vonja le, hogy itt utólag kimondandó kiközösítésről van szó („*Dicimus autem quod canon iste non est late sententiae sed ferendae, nec debet aliquis se reputare excommunicatum per talia verba.*”).⁵⁰ Ennek kapcsán a szerző bőséges elméleti módszert dolgoz ki arra nézve, hogy hogyan lehet egy

jelleget, vö. NIERMEYER, J. F., *Mediae latinitatis lexicon minus* (Leiden 1984) 997 (subitare = sorprendre, ... to surprise).

⁴⁸ *De iure belli, Quaestio III*, 1: ed. FRANCISCO DE VITORIA, *De iure belli*, Traduzione, introduzione e note di Carlo Galli, con testo latino a fronte, (Universale Laterza 852) (Roma-Bari 2005) 26 („Causa iusti belli non est diversitas religionis. Haec probata est prolixè in proxima relectione, ubi impugnamus quartum titulum, qui praetendi posset ad possessionem barbarorum, quia scilicet nolunt recipere fidem Christianam. Et est sententia sancti Thomae II-II, q. 66, a. 8 et sententia communis doctorum, et nescio aliquem, qui contrarium sentiat”).

⁴⁹ *Summa Aurea*, uo.

⁵⁰ *Summa Aurea*, uo.

jogszabály vagy egy bírói intézkedés szövegéből kikövetkeztetni, hogy a benne foglalt büntetés önmagától beállónak tekintendő-e, vagy utólag ki-mondandó. Magyarozatának ez a része már jelzi a későbbi elméleti kommentárok útját, melyek az adott kánoni fejezetet alkalomnak tekintik a büntetések hatályának kezdetéről, illetőleg az igazságos háborúról szóló elméletek részletesebb kidolgozására. Ezen az egyetemi szinten tehát az esetmegoldás az elvi elvonatkoztatás irányában ható ösztönzés a tudós szerzők számára.

2.3.3. Néhány gyóntatói summa a XIII. század első feléből

Peñaforti Rajmund gyóntatói summájának első verzióját követően, 1226 és 1229 között keletkezett a *Summula Magistri Conradi* néven ismert gyóntatói segédkönyv.⁵¹ A „*Quia non pigeris*” kezdetű gyóntatói summa pedig 1241 körül nyerte el ma ismert alakját.⁵² Mindkettő függ a magyarországi származásúnak tartott bolognai professzor, *Damasus Hungarus Summa titulorum decretalium*ától,⁵³ s mindkettő szegény és a jogban kevésbé járatos olvasóknak szól. Igazi jogi-erkölcsi kézikönyvek ezek lelkipásztorok számára. Mégis alapvető bennük a kánonjogi érvek figyelembe vétele. A kőhajító gépek kezelőiről Konrád mester summája csak mellékesen emlékezik meg. 40. fejezetében, mely a kiközösítésről szól, annyit jegyez meg, hogy aki keresztények ellen az íjász vagy a kődobálógép-kezelő mesterségét gyakorolja, magánál a jognál fogva „kisebb kiközösítésbe” (*excommunicatio minor*) esik, mely miatt nem fogadják el az oltárnál adományait, illetve nem járulhatnak szentségekhez. Mai szóval az ilyen személyeket nyilvános bűnben kitartóknak nevezhetnénk. Utal azonban arra, hogy egyesek ezt a cselekményt „nagyobb kiközösítéssel” sujtott esetnek tekintik.⁵⁴ Vagyis a szerző nem az egyházi büntetőjog szoros értelemben vett szankciójára helyezi a hangsúlyt, hanem inkább az erkölcsi-lelkipásztori megítélésre. Így nem is azt a technikai kérdést elemzi, hogy a büntetés önmagától beáll-e, vagy utólag kell-e kiszabni. A súlyos bűn ugyanis Isten előtt azonnal terheli az

⁵¹ *Trois sommes de pénitence de la première moitié du XIIIe siècle. La „Summula Magistri Conradi”. Les sommes „Quia non pigeris” et „Decime dande sunt” I-II (Lex Spiritus Vitae 6) (textes établis et présentés par J. P. Renard; Louvain-la-Neuve 1989) I, 73.*

⁵² Uo. I, 125.

⁵³ Uo. I, XVIII-XIX.

⁵⁴ Uo. II, 124-125 („Minor excommunicatio infligitur ipso iure in multis casibus...Item cum quis exercet contra christianos artem sagittariorum uel balistariorum. Quidam tamen intelligunt hos duos casus de maiori excommunicatione. – Similiter...manifesti raptores, publici usurarii, meretrices. Dicuntur autem isti excommunicati, quia non recipiuntur ad altare oblationes eorum”).

embert, erkölcsi síkon – amit a szerző világosan még nem különböztet meg – azonnal tilossá teszi a megszentelő kegyelem állapotát feltételként megkívánó szentségek felvételét. Mindezt Peñaforti Rajmund gyóntatói summája nagyobb technikai biztonsággal és tisztábban körülhatárolt fogalmakkal írja le. Szerinte „a kiközösítésnek végtelen sok fajtája van. Ahány fajtája van ugyanis a közösségnek, annyi fajtája van vagy lehet a kiközösítésnek. Két fajtáját mégis gyakrabban említi az egyház, és ezekről kell itt főként tárgyalnunk. Az egyik, amely elzár a szentségektől, a templomba való belépéstől és a hívek közösségétől. Ezt nagyobb kiközösítésnek vagy anathemának nevezzük. A másik, amely elzár a szentségektől. Ezt kisebb kiközösítésnek mondjuk.”⁵⁵ Ebben a rajmundi meghatározásban teológiailag is figyelemreméltó, hogy az egyházzal való közösség sokféle fokozatát különbözteti meg, akárcsak majd a II. Vatikáni Zsinat, illetve az annak nyomán kiadott 1983-as *Codex Iuris Canonici*. A kiközösítés viszont a mai kánonjogban csupán egyetlen kánoni büntetés, igaz, más a hatása a már kiszabott utólag kimondandó vagy már kinyilvánított önmagától beálló kiközösítésnek, mint a még nem deklarált önmagától beálló kiközösítésnek. Szent Rajmund természetesen a keresztények ellen működő íjászok és ballista-kezelők büntetését nagyobb kiközösítésnek tekinti. A saját maga által adott fenti definíció értelmében kénytelen is erre, hiszen a büntetést tartalmazó dekretális (X 5.15.un.) kifejezetten anathemáról beszél. Ugyanakkor tudatában van annak, hogy ezt a szankciót néhányan kisebb kiközösítésnek mondják.⁵⁶ Ám Rajmund a kisebb kiközösítések között is két típust különböztet meg: „A kisebb kiközösítés vagy felfüggesztés magánál a jognál fogva, vagy magánál a ténynél fogva sújtja a tettest, de másképpen Istenre nézve és másképpen az Egyházra nézve. Istenre nézve azonnal (sújtja), amikor valaki halálosan vétkezik. A Bölcsesség így szól 'a gonosz gondolatok elválasztanak az Istentől' (Bölcs 1,3). Ugyanígy: 'A fegyelem Szent Lelke elmenekül a hamistól és eltávolodik az olyan gondolatoktól, melyek értelem nélkül vannak' (Bölcs 1,5; vö. C. 11 q. 3 c. 21). Az ilyen ember az Eucharisziát és a többi szentséget ítéletére veszi magához, nem üdvösségére (vö. Raimundus de Pennaforte, *Summa de paenitentia*, Lib. III, tit. 24, n. 3).

⁵⁵ S. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de paenitentia*, Lib. III, tit. 33, n. 9 (ed. Ochoa – Diez) 746 („Species excommunicationis infinitae sunt. Quot enim sunt species excommunicationis, tot sunt, vel esse possunt, species excommunicationis. Sed de duabus speciebus frequentius tractat Ecclesia, de quibus principaliter est hic agendum. Una est, quae separat a sacramentis, ab ingressu ecclesiae et a fidelium communicatione. Et haec dicitur maior excommunicatio vel anathema. Alia est, quae separat a sacramentis. Et haec dicitur minor excommunicatio”).

⁵⁶ S. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de paenitentia*, Lib. III, tit. 33, n. 10 (ed. Ochoa – Diez) 749.

Istenre és az Egyházra nézve ez a kisebb kiközösítés magánál a jognál fogva sok esetben beáll, például: ... Hatodszor, mikor valaki keresztények ellen a kődobológép kezelői vagy íjászi mesterséget gyakorolja. Egyesek azonban e két esetet a nagyobb kiközösítésre értelmezik.”⁵⁷ Mindebből világos, hogy már Peñaforti Rajmund korában három síkját különböztették meg az emberi cselekedet normatív minősítésének az Egyházban: az egyházjog külső forumát (itt fejt ki teljes hatását az *excommunicatio maior*), a morális szintet (ezen a szinten fejt ki hatását az, amit *Raimundus excommunicatio minor quoad Deum* néven nevez), valamint a kettő közötti közbülső szintet, amelyet ma az egyházjogban belső fórumnak nevezünk (itt helyezkedik el hatásait illetően az *excommunicatio minor quoad Ecclesiam*). Mindezekhez képest Konrád mester *Summulája* valóban kevésbé differenciált, viszont a gyóntatói gyakorlat számára praktikusabb következtetést kínál.

A „*Quia non pigris*” kezdetű gyóntatói summa külön fejezetet szentel a hajítógép-kezelők témájának (cap. 49 *De balistariis*). Ebben ismétli a dekretális rendelkezését, mely ezt a tevékenységet keresztények ellen kiközösítéssel sújtja (X 5.15.un.). Nem vizsgálja bővebben a kiközösítés jellegét, viszont kiemeli, hogy mindez csak az igazságtalan háborúra vonatkozik. Ahol ugyanis jogos a háború, ott jogosak a fegyverek is, és nem számít, hogy milyen módon harcolnak.⁵⁸ A tilalom oka szerinte az, hogy ezek az eszközök módfelett gyorsan ölnek.⁵⁹

2.3.4. Erfurti János mester gyóntatói summája

A ferences teológiai és kazuisztikus hagyomány kiemelkedően jogi jellegű alkotása Erfurti János műve, melynek szerkezeti beosztása nem a dekretális gyűjtemények témáinak rendjét követi, hanem teológiai és lelkipásztori problémák mentén alakul. Így munkája második könyvének ötödik részében a gyilkosságról értekeznek. Előbb az ötödik parancsolatot elemzi, a „Ne ölj” parancsát, majd konkrét problémákra keresi a választ. Az ötödik rész első címének huszadik kérdése így hangzik: Vajon szabálytalanságba esik-e, aki hajítógépet vagy kardot szállít a háborúban.⁶⁰ Erre a kérdésre egyértelműen azt válaszolja, hogy aki az igazság-

⁵⁷ S. RAIMUNDUS DE PENNAFORTE, *Summa de poenitentia*, Lib. III, tit. 33, n. 18 (ed. Ochoa – Diez) 757-758.

⁵⁸ *Trois sommes de pénitence de la première moitié du XIIIe siècle II*, 277 („intelligendum de bellis iniustus. In bellis namque iustus iudicatur licere; ubi namque ius belli, ibi etiam ius armorum, nec refert quomodo pugnetur”).

⁵⁹ Uo. („Prohibentur autem, quia nimis cito occidunt”).

talán háborúban küzdőknek fegyvert szállít, azt gyilkosnak kell tekinteni, ha ebből gyilkosság következik, más a helyzet az igazságos háborúban.⁶¹ Ez a probléma azonban nem érinti közvetlenül a fegyverek jellegét, hanem csupán a fegyverszállítás erkölcsi megítélését.

Ám a szerző később más oldalról közelít a témához. A gyilkosság körében 28. kérdésként azt boncolgatja, hogy szabálytalanságba esik-e az, aki hajtógép vagy kődobáló alkalmatlanság használatát, vagy egy vár bevételét tanácsolja. Válasza abból az elvből indul ki, hogy aki gyilkosságot tanácsol, vagy olyasmit, amiből gyilkosság következik, szabálytalanságba esik. Ez arra is vonatkozik, aki hadigép vagy ballista használatát vagy vár bevételét tanácsolja. Az ostrom pedig nem egykönnyen történhet meg halál nélkül. Ha azok, akik a várat elfoglalják, megölnek valakit, a tanács adója szabálytalanságba esik, mivel az ilyen vár elfoglalása vagy a harci gép használata közben igen közel áll a gyilkosság. Ha viszont valaki azt parancsolja, hogy árulással vagy csellel foglalják el a várat, ha ez a cselekmény tilos, akkor aki a tanácsot adja, szabálytalanságba esik, amennyiben ennek során valakit megölnek. Ha viszont a cselekmény megengedett, nem esik szabálytalanságba, hacsak nem valószínű, hogy az akciót halál nélkül nem lehet végrehajtani. Ebben az okfejtésben a harci gépek használatát az minősíti, hogy azok nagy valószínűséggel halált okoznak, vagyis megkülönböztető jegyük a hatékonyságukban áll. Mivel a találat nem eleve biztos, a cselekedetért járó szabálytalanság függ a haláleset tényleges bekövetkeztétől. Megjegyzendő, hogy Erfurti János itt nem IX. Gergely dekretális gyűjteménye íjászokról szóló címének rendelkezését magyarázza, hanem a kollekció egy másik helyét (X 5.12.25), ahol IX. Gergely pápa egyik ügylevelében elvileg fogalmazódik meg, hogy a megengedett cselekményt végző személy nem felelős az általa előre nem látható, véletlen eseményekért.⁶² Ennek gyakorlati alkalmazása kapcsán a gyóntatói segédkönyv szerzője IV. Ince pápa egyetemi stílusú, tudományos kommentárjára, *Lecturájára* (1243-1254) hivatkozik, mely az említett dekretális-helyet világítja meg.⁶³

⁶⁰ BRIESKORN, N., *Die Summa Confessorum des Johannes von Erfurt* (Europäische Hochschulschriften 245) (Frankfurt am Main 1980) 1128, 35-36. sor („Utrum fiat irregularis, qui ministrat balistam vel ense in bello”).

⁶¹ BRIESKORN 1139, 34-36. sor.

⁶² BRIESKORN 1141, 35 – 1142, 11. sor.

⁶³ INNOCENTIUS IV. (SINIBALDUS FLISCUS), *Commentaria. Apparatus in V libros Decretalium*, ad X 5.12.12.n.1 (Frankfurt 1570; úny. Frankfurt 1968) fol. 511rb.

2.3.5. A nagy klasszikus gyóntatói summák

A ferences tradíció körében említettük a *Summa Astesanát*, mely, mint mondtuk, 1317-ből való. E mű hetedik könyvének második címe harmincadik *casusában* foglalkozik a keresztények ellen az íjászok és hajítógép-kezelők halálos és gyűlöletes mesterségét gyakorlók büntetésével. Utal arra, hogy már *Bernardus (Papiensis)* és *Gofredus de Trano*, valamint mások is úgy tartják, hogy ez a tilalom akkor kötelez, amikor a háború igazságtalan. *Hostiensis* viszont – mint fentebb említettük, és amint Astesanus világosan megkülönbözteti nézetét a többiekétől – a tilalmat arra a helyzetre magyarázza, amikor a háborút önként vívják (*bellum voluntarium*), és amikor bírói háborúról (*bellum iudiciale*) (esetleg istenítélet-szerű háborúról) van szó. Másképpen áll a helyzet, amikor hívők és hitetlenek között folyik a háború. Astesanus is felteszi a kérdést, hogy az említett személyek magánál a jognál fogva vannak-e kiközösítve. Válasza egy sajátos jogelvre hivatkozik, melyet a *Decretum Gratiani* 50. *distinctiójának* 25. kánonja szövegéből emel ki. Ez a szöveg Szent Ágoston egyik leveléből⁶⁴ került *Gratianus* művébe. Az elv pedig így hangzik: „*Quia multitudini parcendum est ab initio*”,⁶⁵ azaz mivel a sokaságot eleve kímélni kell. Mivel pedig a fentebb említett dekretális fejezet a mondott tevékenységek gyakorlását csupán anathema terhe alatt tiltja, a kánon nem önmagától beálló, hanem utólag kimondandó szankciót tartalmaz. Ebben pedig – mint *Astesanus* összefoglalóan megjegyzi – *Hostiensis*, *Bernardus*, *Raimundus* és *Innocentius* egyetértenek.⁶⁶ Ennyiben ez a gyóntatói kézikönyv a korábbi tudományos magyarázatok rövid, kiértékelő szintézisét adja.

A *Summa Pisana Sagittarius* címszó alatt felveti a kérdést, hogy szabad-e ezzel a művészettel élni. Válasza pozitív: a keresztények gyakorolhatják ezt pogányok és a hit üldözői ellen. Keresztények és katolikusok ellen azonban nem. Megismétli azt az állítást, hogy igazságos háborúban ez mindenképpen alkalmazható. A büntetésre nézve megjegyzi, hogy egyesek szerint a büntetés önmagától áll be, mások szerint viszont a fejezet szavai csak a büntetéssel való fenyegetést tartalmazzák. Maga a szerző ez utóbbi nézet mellett foglal állást. Hozzáfűzi, hogy „a hajítógépek,

⁶⁴ Ep. 185, c. 45 (a. 417).

⁶⁵ ASTESANUS, *Summa de casibus* (Ratisbonae 1480) Lib. 7, tit. 2, casus 30 (sine paginatione).

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ BARTHOLOMAEUS PISANUS, *Summa de casibus conscientiae* (Coloniae 1474) ad v. Sagittarius (sine paginatione).

nyilak és ehhez hasonlók készítőiről és árusítóiról másutt emlékezik meg”.⁶⁷

Ezután a szinte monoton módon ismétlődő magyarázatsor után joggal vehetjük fel a kérdést, hogyan reagáltak a későbbi gyóntatói kézikönyvek a tüzéség megjelenésére.

Az 1486-ban *Angelo Carletti* OFM (†1495) által kiadott és a *Summa Pisanától* erősen függő *Summa Angelica* egyrészt azért érdemel említést, mert a *Sagittarius* és a *Balistarius* fogalmát azonosítja, vagy legalábbis fedésbe hozza egymással.⁶⁸ Úgy tűnik, a nagy történelmi távolság az eredetileg világos szavak jelentése körül újabb kérdéseket idéz elő. Figyelemre méltó az is, hogy a szerző a témát az *Ars*, azaz művészet, mesterség címszó alá utalja. Ismétli a kiközösítés büntetését egy apró stilisztikai különbséggel, mely azonban logikailag nem tér el az eredeti dekretális fejezet és a korábbi kommentárok kijelentésétől. Ő ugyanis úgy fogalmaz, hogy ez a tevékenység „keresztények között” kiközösítés terhe alatt tilos.⁶⁹ Ugyancsak megkülönbözteti a glossza és a doktorok nyomán, hogy adott esetben a háború igazságos-e vagy igazságtalan. Megismétli, hogy igazságos háborúban bármilyen fegyverrel szabad küzdeni, szabad az ellenséget megtévesztéssel rászedni és cselt vetni.⁷⁰

A műfaj kései, összefoglaló munkája a XVI. század elején megjelent *Summa Summarum*. Ennek szerzője, *Sylvester Prierias* is az *Ars* címszó alatt tárgyalja a kérdést. A problémát nagyobb általánosságban közelíti meg. Azt kérdezi, vajon szabad-e olyan fegyvereket vagy mérgeket készíteni, amelytől az emberek sérülést szenvednek, vagy meghalnak. *Raimundus* nyomán különbséget tesz a cselekvő szándéka szerinti minősítés és a cselekedetet magát vizsgáló minősítés között. Vagyis a modern erkölcszociológia kategóriáihoz hasonlóan megkülönbözteti a cselekedet szubjektív és objektív elemét. „Ha a mesterek ezt azért készítik, vagy adják el, hogy az emberek ezekkel visszaéljenek, vagy ajándékozzák, vagy eladják azokat azoknak, akiről tudják, vagy vélik, hogy vissza fognak élni velük, halálosan és igen súlyosan vétkeznek, és bűnösök mindabban, ami ebből következik (vö. C. 11 q. 3 c. 3; C. 27 q. 2 c. 24). És mindezeknek a büntetését el kell nyerniük, mivel közreműködők (C. 2 q. 1 c. 10). Ha pedig jó a szándékuk, mivel úgy hitték, hogy ezeket

⁶⁸ ANGELUS DE CLAVISIO, *Summa Angelica de casibus conscientiae* (Lugduni 1505, per Johannem Poulet) fol. 308rb („Sagittarius dicitur qui artem balistariorum exercet. Et utrum liceat, vide supra: Ars”).

⁶⁹ Uo. fol 16vb.

⁷⁰ Uo.

valamilyen megengedett használatra vásárolják meg, vagy közömbös lélekkel semmit sem gondoltak erről, vagy nem tudták, hogy ilyeneket készíteni vagy árulni tilos, akkor további különböztetéssel kell élnünk. Ha ugyanis ezek hasznosak lehetnek emberi használatra, mint a fegyverek az igazságos háborúban és bizonyos mérgek egyes orvosságokban, vagy festékek és hasonlók készítésében, nem követnek el bűnt, hacsak nem megromlott szándékuk alapján, mint mondtuk, vagy hacsak az idő és a személy jellege miatt a lelkiismeret nem mondaná, vagy nem kellene mondania, hogy ezeket csakis rosszra kérik, mivel akkor eladásukkal vétkeznenek (C. 23 q. 5 c. 8)... Amiként például – bár *Raimundus* nem mondja – vétkezne, aki támadó fegyvereket adna el, mondjuk lándzsákat, kardokat, nyilakat, gépeket az igazságtalanul háborúzóknak. Ha ez nyilvánvaló, akkor (azért vétkezik), mert együttműködik bűnygyben, kétség esetén azonban úgy tűnik, hogy az eladó egyesek szerint menthető. Ezt pedig igaznak gondolom, ha valaki attól fél, hogy más megtámadja, de nem akkor, ha ő támad... ha a támadónak ad el, kiteszi magát annak a veszélynek, hogy igazságtalanul árt másoknak. Ha pedig nem ad el annak, akit megtámadnak, annak a veszélynek teszi ki magát, hogy nem segíti azt, akit pedig segítenie kellene. A védekező fegyverek esetében is, amilyenek a gálya, a mellvért és az effélék, egyesek úgy gondolják, hogy az eladó mentesül a büntetéstől még a nyilvánvalóan igazságtalan háborúban is. Ezt igaznak gondolom, ha a vevő a megtámadott, egyébként nem, hiszen ez alkalmat ad a támadás gyakorlására. Ha pedig ezek a dolgok semmilyen használatra sem valók, csakis a bűnre, mint egyes halálos mérgek, melyek semmilyen jó használatra nem alkalmasak, vétkeznek, akik ilyeneket készítenek, tartanak, vagy eladnak, vagy másképpen elidegenítenek (C. 21 q. 1 c. 1)...⁷¹

A *Summa Summarum* az említett cselekmények szankciójaként szintén a kiközösítést nevezi meg, de ebben az összefüggésben is leszögez egy másutt bővebben kifejtett elvet, amely szerint kiközösítést a jog sosem ró ki másra, mint arra, ami halálos bűn.⁷² Feltűnő ebben a kései gyóntatói summában, hogy az általános elveket még elég nagy gondal igyekszik a régi anyagot tartalmazó joggyűjtemények passzusaiból elvonatkoztatni. Így az elvek forrásai között gyakran a *Decretum Gratianiban* található, tehát 1140 előtti szövegekre hivatkozik. Az egyetemi

⁷¹ SYLVESTER PRIERIAS, *Summa Summarum* (Argentoraci 1518) fol. 33rb.

⁷² Uo. fol 33va (§6... „Excommunicatio nunquam infertur a iure nisi pro eo quod est mortale”).

⁷³ ABBAS PANORMITANUS, *Commentaria in Quartum et Quintum Decretalium Libros*, ad X 5.15. un. ad

törvénytárgyalás tehát az ősi anyag mondataiból az évszázadok során alapelveket csiszolt ki, melyeket e kései szerzők az egyházi és erkölcsi minősítés legfőbb eszközeiként alkalmaznak.

2.3.6. Panormitanus kommentárja

A kései középkor legnagyobb kánonjogásza minden bizonnyal *Nicolaus de Tudeschis* (Nicolò Tedeschi, †1445) volt, akit apáti, majd palermói érseki tisztségéről *Panormitanusnak*, *Abbas Siculus*-nak és *Abbas Modernus*-nak is neveztek. A Bázeli Zsinaton ő volt a konciliaristák pártjának szellemi vezére. A dekretálisokhoz írt terjedelmes *lecturája* ennek a műfajnak a csúcsát jelenti, és a középkori kánonjogi tudományosság legmagasabb szintjét képviseli. A *De sagittariis* címet kommentálva magyarázatának egyes lépéseit az egyetemi oktatás folyamatának megfelelően bevezető műfajmegjelöléssel is ellátja. Az első megjegyzés elé ezt írja: *Casus literalis*, ami mai szóval annyit tesz, mint a fejezet szövegéből kivont jogelv. Ezután a következőt szögezi le: „a pápa anathema terhe alatt megparancsolja, hogy senki ne gyakorolja keresztények és katolikusok ellen a kődobológép-kezelők halált hozó és gyűlöletes mesterségét, illetve művészetét” (*artem!*).⁷⁴ Ezután a szerző még absztraktabb módon szögezi le a fejezetben rejlő jogi elveket, *notabiliákat*. Így ír: „megjegyzendő először, hogy egy elvetett dolgot (is) lehet művészetnek nevezni. (*factum reprobatum potest appellari ars*). Megjegyzendő másodszer, hogy a kődobológép-kezelőknek ezt a művészetét halált hozónak, gyűlöletesnek és rettentőnek mondja a testek és lelkek veszedelme miatt.”⁷⁴ Ezután *Panormitanus* idézi az 1348-ban meghalt híres bolognai professzort *Ioannes Andreaet*, aki „arra buzdít, hogy a csataterén vívott harcokban ne használják a kődobológépeket, mert gyakran megtörténik, hogy hitvány és gyáva szívű ember nagyértékű embert pusztít el, a falak vagy a hajók védelmében azonban ezek a fegyverek nagyon is szükségesek”.⁷⁵ Ezt követően *Panormitanus* már nemcsak magát a dekretális szöveget magyarázza, hanem a hozzáfűzött *glossa ordinariát* is, mégpedig abból is jogelveket emel ki: a glossza „szűkíti a szöveget (*restringit textum*), és jól teszi, (tudniillik azt mondja, hogy) amikor a háború igazságtalan, hiszen ha a háború igazságos, mindenféle fegyverrel szabad harcolni, sőt szabad az ellenséget megteveszteni,

v. *Artem* (ed. Venetiis 1591) fol. 140rb.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Uo.

zendülés révén cselet vetve”.⁷⁶ „Megjegyzendő másodszer a glosszából, hogy a szaracénok ellen szabad ilyen fegyvereket ragadni. Ugyanezt mondják a doktorok a szakadárokról és az eretnekekről, mivel az Egyház kiváltságot engedélyez azoknak, akik az ilyenek ellen harcolnak... ám ellenkezőleg ezt azért teszi, mivel vagy igazságos a háború és akkor (ebben) semmi különlegesség nincs, ahogy itt nyilvánvaló, vagy igazságtalan a háború, és akkor nem szabad küzdeni a hitetlenek ellen sem, ahogyan *Innocentius* mondja... mégis így lehetne mondani: ahol a háború igazságtalan vagy keresztények ellen folyik, ott nem szabad gyakorolni ezt a művészetet, és akik ezt gyakorolják, azokat ki kell közösíteni. Ha pedig a hitetlenek elleni ... háborúról van szó, akkor ennek a kánonnak az előírása nem érvényes és más jogi eszközök állnak rendelkezésre, így például, ha a háború igazságtalan, az emberek halálos bűnt követnek el, amikor harcolnak, és a halálos és súlyos bűn miatt, amilyen ez is, ki lehet valakit közösíteni, vö. c. Novit, De iud (X 2,1,13).⁷⁷”⁷⁸ Az itt idézett döntő érv egy 1204-ben kelt pápai levél, amely teljes világossággal állítja az Egyház illetékességét azokban az ügyekben, ahol halálos bűn valósult meg. „*Nullus, qui sit sanae mentis, ignorat, quin ad officium nostrum spectet de quocunque mortali peccato corripere quemlibet Christianum, et, si correctionem contempserit, ipsum per distractionem ecclesiasticam coercere*”,⁷⁹ olvassuk e levélben. Vagyis minden épelméjű ember tudja, hogy hivatalunkra – azaz a pápára – tartozik bármely halálos bűnért bármely keresztényt megfeddeni, és ha a helyreigazítást megveti, őt egyházi fenyítéssel⁸⁰ kényszeríteni. Ez az általános elv az Egyház bírói illetékességét állítja súlyos bűnök esetében akkor is, ha maga a cselekmény nem szerepel a kánoni jog által külön rögzített bűncselekmények között. A *ratione peccati* illetékességnek ez az elve bizonyos formában még a mai kánonjogban is szerepel.⁸¹ Az erkölcsi bűn és a jogi értelemben vett bűncselekmény fogalmának megkülönböztetése az egyházban fokozatosan vált világossá. Merev elválasztásról azonban ma sem beszél-

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ POTTHAST no. 2181.

⁷⁸ ABBAS PANORMITANUS, *Commentaria in Quartum et Quintum Decretalium Libros*, ad X 5.15. un. ad v. Artem (ed. Venetiis 1591) fol. 140rb.

⁷⁹ Ed. Friedberg II, 243.

⁸⁰ Vö. NIERMEYER 342 (districtio = ... 2. châtiment ... 4. peine, punition).

⁸¹ *Codex Iuris Canonici* (1983), can. 1401, 2°. Ennek forrása az 1917-es *Codex Iuris Canonici* 1553. kánonjának 1. §-a. Annak történelmi forrásai között pedig a fent említett 1204-es dekretális levél is szerepel; vö. *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti*

hetünk.⁸² Az újkor kezdetéig azonban főleg az elmélet és az esetmegoldás hétköznapi gyakorlata tekintetében az erkölcszociológia és a kánonjog még nem vált el egymástól.

Ezután *Panormitanus* megoldást kínál: az Egyház könnyebben jár el az ilyen hajítógép-kezelők ellen, mint mások ellen. Ugyancsak „jobban szokás félni attól, amit sajátosan kilátásba helyeznek, mint attól, amit általánosan rónak fel valakinek... ezért, hogy az emberek jobban óvakodjanak, a pápa különösen is rendelkezni akart azok ellen a hajítógép-kezelők ellen”.⁸³ Ezután *Panormitanus* a *glossa ordinariát* magyarázva kitér a kilátásba helyezett kiközösítés jellegére is. Ismerteti a különböző véleményeket a kiközösítés önmagától beálló vagy utólag kimondandó voltáról. Részletesen foglalkozik *Hostiensis*nek a fentiekben már bemutatott álláspontjával, hogy tudniillik itt utólag kimondandó büntetésről van szó. Érinti azt a problémát, amely abból adódhat, ha a büntetés önmagától áll be, de ezt még egyházi hatóság hivatalosan nem állapította meg. Kérdés, hogy ilyenkor a már beállt, de még ki nem nyilvánított büntetésnek mely hatásai érvényesülnek.⁸⁴ Ez a téma a mai kánonjogban is aktuális, és pontos szabályok rendelkeznek róla.⁸⁵

Panormitanus munkájában mindezek alapján lényegi szempontok jelentkeznek az esetmegoldás módjára nézve. A szerző ugyanis különbséget tesz az érvek súlyát illetően azok tekintélye szerint. Vagyis a jogelvek hierarchiája figyelhető meg ezeknek a princípiumoknak az alkalmazása során. A legmagasabb rangúak a jogszabály szövegéből vett elvek, legyenek azok akár szó szerinti megfogalmazások, akár a szövegből adódó logikailag szükségszerű következtetések. Ezeket követik a bolognai iskola által recipiált és később az egyetemi kánonjogi oktatásban mindenütt elterjedt *glossa ordinariából* vett elvek. Ezek már szerzői vélemények, de mögöttük áll az iskola tekintélye. Ezek után következnek a kánonjogászok véleményei az általuk nézeteik alátámasztására felhozott jogszabályi hivatkozások tükrében. Ebben a körben *Panormitanus* egyfaj-

Papae XV auctoritate promulgatus, praefacione, fontium annotatione et indice analytico alphabetico ab E.mo Petro Card. Gasparri auctus (Typis Poliglottis Vaticanis, 1974) 529.

⁸² Vö. ERDŐ, *Az ókeresztény kor egyházjegyelme* 73-76; A bűn szerepéhez a modern egyházi büntetőjogban lásd pl. MÖRSDORF, K., *Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des Codex Iuris Canonici III* (München-Paderborn-Wien 1979, 11. kiad.) 306-307; JOMBART, É., *Péché*, in *Dictionnaire de Droit Canonique* VI, 1282-1286.

⁸³ ABBAS PANORMITANUS, *Commentaria in Quartum et Quintum Decretalium Libros*, ad X 5.15. un. ad v. Artem (ed. Venetiis 1591) fol. 140rb.

⁸⁴ Uo. fol. 140va.

⁸⁵ *Codex Iuris Canonici* (1983), cann. 1331, 1335, 1352 § 2.

ta elméleti teljességre törekszik, vagyis igyekszik az összes lényeges álláspontot bemutatni, mégpedig lehetőleg a leghíresebb szerzőkre hivatkozva. Ezt követően fogalmazza meg a saját megoldásait, mégpedig olykor további törvényhelyekre utalva, olykor logikai érveléssel, olykor pedig a gyakorlati esetek tükrében, melyek egyes megoldásokat abszurdnak vagy elviselhetetlennek mutatnak. Például a súlyos jogsérelem, mely a törvény egyfajta magyarázatából következne, azért készíti az adott megoldás elvetésére, mert az ilyen sérelmet nem kell eltérni („*superior posset per suam declarationem grave praeiudicium inferre, quod non tolerandum est*” – vö. C. 6 q. 2).⁸⁶ Majd így folytatja: „Erről pedig nehéz lenne kételkedni olyan cselekmények esetében, melyekből olykor emberölés következik.”⁸⁷ Ezzel *Panormitanus* szinte elérkezik a gyóntatói summák szemléletéhez és ahhoz a felfogáshoz, amely a harci gépek kezelését erkölcsileg a gyilkosság kategóriájának alkalmazásával minősíti, amint azt Erfurti János művében láttuk.

2.3.7. Az újkori szemléletváltozás

A középkor és az újkor fordulójának és egyben a morálteológia és az egyházi jog különválási folyamatának kiemelkedő képviselője⁸⁸ *Martín de Azpilcueta* (1492-1586), akit Navarrai Doktor néven (*Doctor Navarrus*) is emlegetnek. Jelentős gyóntatói kézikönyve (*Enchiridion sive manuale confessoriorum et poenitentium*) mellett kiemelkednek azok az írásai is, amelyeket korának egy-egy jelentős kérdéséről adott ki, nem ritkán *Relectio* műfajmegjelöléssel. Ezek a magyarázatok a dekretális jog egyes fejezeteihez kapcsolódnak, azonban immár önálló életre kelnek és a kommentált szövegen messze túlmutató témákat vetnek fel. Olyan sarkalatos kérdésekkel is foglalkozik bennük, mint az egyházi hatalom jellege és a világi dolgok rendjének autonómiája. Így a pápai hatalomról is kifejti, hogy „a lelki hatalom, melyet Krisztus Péternek és utódainak adott, és amely *közvetlenül* csak a természetfeletti valóságokra vonatkozik,

⁸⁶ ABBAS PANORMITANUS, *Commentaria in Quartum et Quintum Decretalium Libros, ad X* 5.15. un. ad v. Artem (ed. Venetiis 1591) fol. 140va.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ DONOYER, E., L', „*Enchiridion confessoriorum*” del Navarro (Pamplona 1957); VEREECKE, L., *Le Concile de Trente et l'enseignement de la theologie morale*, in *Divinitas* 5 (1961) 361kk.

⁸⁹ MARTINUS AZPILCUETA NAVARRUS, *Relectio*, Cap. Novit. De Iudiciis, not. III, n. 41: *Operum...*, Tom. III (Romae 1590) 163; vö. CASTAÑEDA, E., *El Dr. Navarro, Martín de Azpilcueta y la doctrina del poder indirecto*, in *Archivo Teológico granadino* V (1942) 34-66; MOLANA, E., *Presentación*, in *Estudios sobre el Dr. Navarro en el IV centenario de la muerte de Martín de Azpilcueta* (Pamplona 1988) 11.

közvetve, vagyis a természetfölöttire való vonatkozásukban érinti az összes természetes valóságokat is, amennyiben azok szükségesek a természetfeletti cél elérésére”.⁸⁹ Ennek az elméleti fejlődésnek pedig következménye lesz a későbbiekben például a háborúk és a fegyverhasználat – legalábbis világiak vonatkozásában – inkább morális, mint kánonjogi jellegű megítélése az Egyház részéről.

A szerző részletes traktátust szentel annak a témának, hogy milyen árukat tilos szállítani a szaracénoknak és milyen egyházi fenytékek járnak ezért. Ezt az írását Coimbrában fogalmazta meg. A fejtegetés elvileg IX. Gergely dekretális gyűjteménye 5. könyve 6. címe 6. fejezetének (*Ita quorumdam*) a magyarázata. Messze túllép azonban a szövegen. Későbbi pápai rendelkezésekre hivatkozik, különösen kortársának, XIII. Gergely pápának (1572-1585) a kiközösítéseket megújító, illetve újrafogalmazó *Coenae Domini* bullájára, melyben pontos felsorolás áll arról, hogy mi mindent tilos a szaracénoknak, törököknek szállítani, amivel megtámadhatnák a keresztényeket. Szól a lovakról, fegyverekről, vasról, vashuzalról, a különböző fémekről, mindenfajta hadifelszerelésről, faanyagról, kötelekről, sőt megemlíti a szellemi javakat is, például az információkat és a tanácsokat.⁹⁰ A téma kiváló alkalmul szolgál arra, hogy összehasonlítsa a vonatkozó egyházi és világi jogszabályokat, és egyben vizsgálja a pápai, császári és más uralkodói jogok viszonyát ezen a téren. Megjelenik érvelésében a természetjogra és a tételes isteni jogra való hivatkozás is.⁹¹ Az állami joghoz való viszonyt illetően leszögezi, hogy „a pápa ugyan a császárt, más uralkodókat és uralkodói jogokkal rendelkezőket, valamint alattvalóikat, akik ez ellen vétkeznek a saját törvényei büntetéseinek hatálya alól joggal kiveheti (vö. X 3.8.4; D. 1.3.31). Mások törvényeinek büntetése alól azonban nem veheti ki őket (vö. D. 2.1.20...). És így a pápa azokat, akik neki mint királynak alattvalói, minden világi és egyházi büntetés alól felszabadíthatja, a többi uralkodók alattvalóit az egyháziak alól felszabadíthatja, a világiak alól nem. A többi uralkodó pedig felszabadíthatja övéit a világi büntetés alól, az ebben a fejezetben szereplők alól azonban nem.”⁹² Ugyanakkor azonban elismeri a

⁹⁰ Vö. MARTINUS AZPILCUETA NAVARRUS, *Relectiones et commentaria*, Relectio, Cap. Ita quorumdam, not. I, n. 5: Tom. III (Venetiis 1600) fol. 156va-b.

⁹¹ Uo. n. 12: Tom III (Venetiis 1600) fol. 157rb. („Concilium hic nihil nove saltem expresse prohibuisse, sed tantum antea prohibitis poenam novam adiecisse et ita partim continere ius antiquum naturale vel positivum divinum et Caesareum, partim novum”).

⁹² Uo. n. 13, fol. 157rb-va. („Et ita Papam subditos sibi tamquam regi posse ab omni poena saeculari et ecclesiastica liberare, subditos autem aliorum Monarcharum ab ecclesiastica posse, a saeculari non posse. Alios vero Monarchas posse liberare suos a saeculari poena, a positivis vero in hoc cap. non posse”).

szerző, hogy a királyok és fejedelmek engedélye alapján végzett tevékenységek olykor erkölcsileg is megengedhetővé válnak, ha az engedélyt olyan okból adták, ami a cselekedetet önmagában is megengedetté tudja tenni a természetjog alapján. Ilyenkor az egyházi büntetés sem kötelez.⁹³ Magyarozatának végén a szerző külön fejezetet szentel a vas eladásának a szaracénok részére. Megkülönbözteti a feldolgozott és fel nem dolgozott nyersanyagot, hivatkozik a kánonjog és a római jog forrásaira, olykor vitatkozik a korábbi gyóntatói kézikönyvek szerzőivel, például *Angelus a Clavasióval* és *Sylvester Prierias*-szal. Ez utóbbival szemben például azt állítja, hogy tévedés volna a pusztá vasércet feldolgozatlan vasnak nevezni stb.⁹⁴ Íme a példa arra, hogy az idő haladtával a kazuisztika nem csupán az eredeti tényállástól távolodik el, de új elveket fogalmaz meg, mégpedig immár nem csupán a kánoni és római jog forrasszövegeiből elvonatkoztatott argumentumokat, hanem természetjogi elveket is. Ugyanakkor a változó élethelyzeteknek megfelelően a régi jogszabályok kapcsán új tényállások elemzésébe bocsátkozik.

A barokk kor számos egyházzjogi és morális munkája már nem, vagy csak röviden említi az íjászok és hajítógép-kezelők témáját. Csupán ízelítőként hadd utaljunk néhány szerzőre.

A németalföldi *Henricus Zoesius* a XVII. század közepén erről a fejezetről csupán annyit állapít meg, hogy „a balliszták használata a kövek és nyilak hajítására hajdan gyakori volt a háborúban. Szerepüket ma a nagyobb kárt okozó ágyúk töltik be. Azok használatát, mivel kevésbé felel meg a keresztény erkölcsnek, Ince pápa kiközösítés terhe alatt tiltja.”⁹⁵ E rövid megjegyzésben figyelemre méltó mind az ágyúk gyakorlati azonosítása a régi harcigépekkel, vagy pontosabban azokkal azonos kategóriába való sorolásuk (*alia tormenta*). Másfelől a tilalom indoklásában mintha az általános keresztény magatartás erkölcsi elve kerülne előtérbe a konkrét jogszabályi hivatkozásokkal szemben.

Ludwig Engel salzburgi professzor, a bencés rend kiemelkedő egyházzjogásza (†1674), salzburgi professzor a tüzéség kérdésére más-képp reflektál. A dekretális fejezetet beleállítja korának összefüggésébe: „ez a rendelkezés régen született, amikor gyakori volt az íj használata,

⁹³ Uo. n. 14, fol. 157va. („praedictas incurrere, nisi Rex aut Dux ea de causa id permittere, quae sufficeret ad efficiendum actum licitum, attento iure naturae”).

⁹⁴ Vö. Uo. not. VI, n. 1-5, fol. 164va-b.

⁹⁵ HENRICUS ZOESIUS, *Commentarius in ius canonicum universum, sive ad Decretales epistolae Gregorii IX P.M.* (Coloniae Agrippinae 1714) 722.

ezért ma ugyanezt kell mondanunk azokról, akik ágyúkat és más harci gépeket használnak a keresztények ellen”. A háború igazságosságáról szóló megjegyzést Engel is fenntartja, vagyis a tilalmat az igazságtalan háborúban küzdőkre vonatkoztatja. A kiközösítés szankcióját az előző évszázadok mértékadó nézetéhez igazodva utólag kimondandónak tekinti, de a sok korábbi finom különböztetés eredményeként röviden megjegyzi, hogy „keresztények és pogányok közötti háborúban azok a keresztények, akik a pogányoknak szolgálnak fenntartott kiközösítésbe és más büntetésekbe esnek” (vö. X 5.6.12; Extrav. Io. XXII. 8.1; Extrav. Com. 5.2.1).⁹⁶

Egy másik kortárs, a jezsuita *Vitus Pichler* (†1736) is megemlékezik rövid tankönyvében erről a témáról. IX. Gergely dekretális gyűjteményének *De Sagittariis* titulását magyarázva már a bevezető összefoglalásban egy sorban említi az íjászokat, hajítógép-kezelőket és a tüzéretet. A régi tevékenységek fogalmának bemutatását már szükségesnek érzi. Így ír: „Sagittariusoknak régen azokat mondták, akik íjából együtt és egyszerre több nyilat lőttek ki, ballisztáriusoknak pedig, akikről ebben a címbe szintén szó esik, azokat, akik ballisztákból, vagyis katalpultokból ügyesen tudtak köveket hajítani az ellenségre egyszerre és együttesen sokak pusztulására vagy akár a várfalak rombolására. Manapság, amikor az íjak és a régi típusú hajítógépek kimentek a szokásból, ugyanilyen embereknek tekinthetjük a tüzéretet, vagyis azokat, akik ágyúkból, mordályokból, mozsarakból gránátokat, puszkagolyóbisokat, ólomgolyókat, vas- vagy kőgolyókat tudnak kilőni az ellenségre és az ellenség városaira, melyek sokkal nagyobb pusztulást okoznak, mint a hajdani gépek.”⁹⁷ Ezután azonban a szerző Engeltől eltérően inkább azt hangsúlyozza, hogy a tüzérséget keresztények és katolikusok ellen is szabad alkalmazni, de természetesen csak igazságos háborúban. E nézete mellett, mely lényegében nem sokban különbözik a hagyományoktól, a *Gratianustól* származó régi forráshelyen kívül (C. 23 q. 2 c. 2) arra is hivatkozik, hogy mindezt „megerősíti az eltúrt gyakorlat” (*quod confirmat praxis tolerata*).⁹⁸

Sajátos említést érdemel a Szent Erasmusról nevezett Remigius

⁹⁶ ENGEL, L., *Collegium universi iuris canonici... servato ordine Decretalium accuratius translatum* II (Salisburgi 1751, 13. kiad.) 1160.

⁹⁷ PICHLER, V., *Candidatus abbreviatus iurisprudentiae sacrae* II (Augustae Vindelicorum-Wirceburgi 1752, 5. kiad.) 635.

⁹⁸ Uo.

piarista atya (*Remigius Maschat*, †1747). Számos kiadást megért kánonjogi tankönyve kísérletet tesz arra is, hogy megállapítsa, melyek a dekretálisoknak azok a fejezetei, melyek az újabb egyházi törvényhozás révén hatályon kívül kerültek,⁹⁹ módosítást szenvedtek, vagy esetleg bővültek, kiterjesztődtek. Ezekben a jegyzékekben az íjászokról szóló fejezet egyáltalán nem szerepel. Eszerint *Remigius* atya meggyőződése, hogy azt későbbi tételes egyházi jogszabály nem módosította. Ez a gondos jegyzékek alapján meggyőzőnek is tűnik. Művének második részében a szerző kommentálja az adott fejezetet, magyarázata igen közel áll Pichleréhez, amennyiben hozzá hasonlóan definiálja az íjász fogalmát, utalva arra, hogy egyszerre és együttesen több lövedéket lőnek ki. Hasonlóképpen írja le a tüzéség szerepét is. Gyakorlatilag minden elvi különbségtétel nélkül alkalmazza az íjászokra és hajítógép-kezelőkre vonatkozó tilalmat a tüzerekre, ugyanolyan következményekkel, mint ahogyan azt a régi kommentátorok bemutatták, vagyis az igazságos háborúban megengedhetőnek minősíti ezt a tevékenységet. Hangsúlyozza – bár a Navarrai Doktornál jóval tömörebben –, hogy ennek a mesterségnek a megtanítása a hitetleneknek, vagy gyakorlása az ő javukra a keresztények ellen önmagától beálló kiközösítést von maga után. Ez utóbbi esetben a büntetés alapja nem a IX. Gergely dekretális gyűjteményében álló ide vonatkozó fejezet (X 5.15.un.), hanem egy másik dekretális hely (X 5.6.6), valamint a *Coenae Domini* bulla rendelkezése. Itt tehát egy további szankcióról van szó a fenti tényállásnak egy minősített esetére nézve. Ugyanakkor *Remigius* megjegyzi, hogy ha a keresztények az ilyen mesterséget egyéb meg nem engedett módon gyakorolják, például babonassággal, vagy a golyóbisok megmérgezésével, akkor utólag kimondandó kiközösítés a büntetésük. Ezt azonban már az eredeti dekretális-fejezetre hivatkozva állítja.¹⁰⁰

2.3.8. Vélemények az Egyház illetékességéről: regalizmus és katolikus ortodoxia

Az összes eddigi szerzők kitértek a világiak meg nem engedett katonai tevékenységének egyházi büntetésére. Ennek jogcímére nézve is születtek bizonyos reflexiók az Egyház büntetői hatalmáról, a halálos bűn és a kánoni büntetés kapcsolatáról, valamint a világi fejedelmek au-

⁹⁹ MASCHAT, R., *Institutiones canonici* I (Ferrariae 1760) 169-174 („Elenchus I, Decretalium expresse vel tacite correctarum a posterioribus Decretalibus, partim abrogatione, partim derogatione, partim moderatione”), 175-185 („Elenchus II, Decretalium correctarum a Sacro Concilio Tridentino partim abrogatione, partim derogatione, partim moderatione”), 185-188 („Elenchus III, Decretalium

tonómiájáról. Az egyházi és világi hatóságok illetékességének meghatározása azonban időközben nagy elméleti és politikai viták tárgya lett. A XVIII. század második felében az abszolutisztikus világi uralkodói hatalom kiterjesztésére különféle elméleti próbálkozások születtek. Alapvetően szűkíteni igyekeztek a személyeknek és az ügyeknek azt a körét, amelyben az Egyház „joghatósági hatalma” (*potestas iurisdictionis*) érvényesült. Ugyanakkor az egyházi és a világi hatalomra vonatkozó fogalmak, a jog és a társadalom szemlélete is változáson mentek keresztül. Míg az Egyházban továbbra is széles körben használták a nagyon sok történelmi jelentéssel megterhelt és viszonylag pontatlan latin *potestas* kifejezést, mely ontológiai képességet, felhatalmazást is jelölhetett (például a *potestas ordinis* szókapcsolatban, ahol olyasmire is vonatkozott, mint az Eucharisztia átváltoztatásának a képessége), addig a világi gondolkodásban *Spinoza*, majd még inkább *Montesquieu* műveiben megjelenik az államhatalom mintájára felfogott kormányzati hatalom, sőt annak hatalmi ágakra való felosztása is. Úgy tűnik, növekszik a katolikus ortodoxiát képviselő és a kor divatos áramlatait megjelenítő szerzők értelmezési horizontjának különbsége. Emögött a jelenség mögött egyfelől az abszolutisztikus uralkodók, majd a nemzetállamok hatalmi ambíciói, másfelől a katolikus egyházjogi és erkölcsstani gondolkodásnak a változó körülményekre való lassú reagálása húzódik meg. A gallikán nézetekre hajló *Zeger Bernard Van Espen* például az egyházjogot bemutató szisztematikus művében az egyházi bűncselekményekről szólva azzal a történelmi megállapítással kezdi mondanivalóját, hogy sok évszázadon keresztül igen szélesre kiterjedt az Egyház fennhatósága a laikusok bűncselekményeire nézve is. A püspökök minden bűncselekményről, még a rejtettekről is vizsgálatot folytattak. Ez az *inquisitio* (azaz vizsgálat) és az eljárás a bűnök kiengesztelésére irányult. A külső és a belső fórum nem volt elválasztva, mondja, nem volt különbség a belső és a külső fórumon illetékes személy között. Erről a régi fegyelemről azt állítja a szerző, hogy mintegy 11 évszázadig tartott. A korai középkori állapotra nézve azt állítja, hogy nem volt különbség az egyházi és világi bűncselekmények között, legalábbis abban az értelemben, hogy bizonyos világi kérdések az egyházi bírónak voltak fenntartva és nem volt tilos a püspököknek a világiak civil bűncselekményeiről, például a lopásról, a gyilkosságról vizsgálatot folytatni, és ezekért nyilvános vagy titkos vezeklést kiszabni,

ampliatarum a Sacro Concilio Tridentino”).

¹⁰⁰ Uo. II, 210a („Si illicite christiani hac arte utantur, verbi gratia cum superstitionibus et venenatione glandium, excommunicandi sunt, c. unicus huius tituli”).

azonban nem pusztán a bűncselekmények megtorlására, hanem az elkövető megjavítására és a botrány helyrehozatalára. *Van Espen* fejtegetéseiben bőségesen támaszkodik *Jean Morin* (1591-1659) francia teológus írásaira, melyekben a történelmi adatok gazdagsága tűnhetett vonzónak a számára. A történelmi előzményekhez képest azután változást állapít meg III. Ince pápa korától fogva, aki a bűn alapján az egyházi büntetés tekintetében az egyházi hatóság illetékességét minden bűncselekmény esetén bizonyos vonatkozásban kimondja (X 2.1.13). A későbbiekben *Van Espen* szerint a királyi bírúk azt tapasztalták, hogy a püspökök és officialisok már nem csupán a bűnbánat szentségének szempontjából, hanem testi és pénzbüntetés kiszabása céljából is ítélni kezdtek világiak büntetőügyeiben. Ebből a történelmi képből következtet aztán a szerző arra, hogy saját korában világi, egyházi és vegyes bűncselekményeket kell megkülönböztetni. A legelsőben a világi bíró ítélik világiak fölött és ezek miatt őket püspöki officialis elé nem lehet idézni. Az egyháziakban csakis az egyházi bíró ítélik, világiak ügyében is. A vegyes ügyekben azonban megelőzésnek van helye.¹⁰¹ Az egyházi bűncselekmények között mindenestre a szerző nem foglalkozik a korábbi kánonjogászok által bőségesen kommentált katonai cselekményekkel.

A katolikus ortodoxiát képviselő szerzők erre az új típusú hatásköri bizonytalanságra vagy vitára azzal reagáltak, hogy az Egyházat is *societas perfecta* gyanánt, azaz elsődleges jogrendként határozták meg, melynek működéséhez saját eszközei elegendők, nem más jogrendtől kapja kötelező erejét. Vagyis az Egyház nem hasonlítható valamely állam joga szerint létesített egyesülethez vagy társasághoz. Ugyanakkor még az olyan tekintélyes katolikus szerzők is, mint *Giovanni Devoti* (†1820), akit a szentszéki hatóságok döntéseikben is gyakran idéztek, és így *auctor probatusnak*¹⁰² tekinthető, egyre inkább tartózkodnak a világi személyek evilági tevékenységével kapcsolatos egyházi büntetések részletezésétől. *Devoti* világos különbséget tesz az egyházi és a világi hatóság illetékessége között: „*Civilis respublica habet res ac personas suas; et suas item res ac personas habet respublica ecclesiastica, quae sine illis vera ac perfecta respublica haberi non posset. Laici omnes pertinent ad civilem rempublicam, clerici ad ecclesiasticam, quoniam hi sunt cives, ex quibus hae duae respublicae efficiuntur. Civilis reipublicae propria sunt omnia civilia*

¹⁰¹ VAN ESPEN, Z. B., *Opera omnia canonica. Pars III. Ius ecclesiasticum universum, pars prima* (Venetiis 1769) 42-43.

¹⁰² Vö. pl. MOSIEK, U., *Auctores probati*, in *Lexikon für Theologie und Kirche* I (Hrsg. J. Höfer – K. Rahner; Freiburg 1957) 1025; HIEROLD, A. E., *Auctores probati*, in *Lexikon für Kirchen- und*

*negotia, quidquid res sacras aut divinas respicit, tantum ecclesiae subest potestati.*¹⁰³ Világosan látszik tehát, hogy *Devoti* az Egyház tökéletes társasági mivoltával arányban szögezi le, hogy kell lenniük olyan személyeknek és ügyeknek, jelesül a klerikusoknak és a szent dolgoknak, amelyek csak az Egyház hatáskörébe tartoznak, hiszen ilyenek nélkül az Egyház nem lehetne valódi és tökéletes *respublica*. Bár a szerző az egyházi joghatóság elméleti megalapozásában és körülírásában éppenséggel nem ért egyet a jozefinizmus vagy a febronianizmus tanaival, és világos különbséget tesz a bűncselekmény és a bűn között, mégsem foglalkozik tételesen a tüzéség tevékenységével vagy a meg nem engedett katonai cselekményekkel. Vallja ugyanis, hogy „minden bűncselekményben bűn is rejlik, hiszen az isteni vagy az emberi jog helytelen megszegése bűn, mivel Isten az embereknek nemcsak azt parancsolta, hogy az őáltala vagy az Egyház által hozott törvényeknek engedelmeskedjenek, hanem azoknak a törvényeknek is, melyeket a világi hatalom hoz, ha az isteni és egyházi parancsokkal nem ellenkeznek. Ellenben nem minden bűn számít egyben bűncselekménynek is, hiszen nem mindegyik okoz a társadalomnak kárt, így ezek az isteni büntetésnek vannak alávetve, de az emberi törvények nem sújtják őket.”¹⁰⁴

2.3.9. Epilógus: a XIX-XX. század reflexiói

Ahogy korábban már Maschat az íjászok elleni fejezetet továbbra is hatályban lévőnek nyilvánította, úgy formailag hatályosnak tekintik azt még a XIX. század végének katolikus szerzői is. *Filippo De Angelis* például 1891-ben megjelent munkájában is hatályos jogforrásként beszél az íjászokról szóló fejezetről, sőt egyik-másik gyóntatói summához hasonlóan a párbaj mögötti elhelyezését annak tulajdonítja a gyűjteményben, hogy mindkét tevékenység során könnyen emberölésre kerülhet sor. Ugyancsak követi azoknak a korábbi értelmezőknek a nyomdokait, akik az íjász kifejezést az íjjal vagy hajtógéppel harcolók teljes csoportjára alkalmazzák. Történelmi felvilágosítást is igyekszik fűzni a témához mondván: „Ezt a mesterséget főként a törökök elleni szent háborúban alkalmazták, és ezért tiltja meg e cím egyetlen fejezete az ilyen tevékenységet kiközösítés terhe alatt a keresztyének ellen.”¹⁰⁵ Ezután ter-

Staatskirchenrecht I (Hrsg. A. Campenhausen – I. Riedel Spangenberg – R. Sebott; Paderborn-München-Wien-Zürich 2000) 175-176 (Devotit név szerint is említi).

¹⁰³ DEVOTI, J., *Institutionum canonicarum Libri IV*, IV (Venetiis 1829) 17.

¹⁰⁴ Uo. 18.

¹⁰⁵ DE ANGELIS, PH., *Praelectiones iuris canonici*, Tomi quarti Pars unica (Romae-Parisiis 1891) 254.

mészteresen ez a szerző is megállapítja, hogy napjaiban az ágyúk és pus-kák vannak használatban. A tevékenységnek azt a gyóntatói irodalomban itt-ott felbukkanó vonatkozását, hogy „ellenkezik a szelidséggel és a lélek kegyetlenségét fejezi ki” megemlíti ugyan, de ismétli a régi tételt, hogy ez igazságos háborúban mégis gyakorolható. A szaracénok és nem keresztények ilyen hadakozásra tanítása vagy az ő megbízásukból ezek keresztények elleni bevetése önmagától beálló kiközösítés terhe alatt tilos. Erről a pontról szerzőnk világosan ismétli a XVII-XVIII. századi kato-likus összefoglalásokat azok érveivel együtt.¹⁰⁶

Mivel az 1917-ben kihirdetett *Codex Iuris Canonici* 6. kánonjá-nak 5. pontja szerint az ebben a törvénykönyvben nem szereplő büntetések hatályukat veszítik, a *Franz Xaver Wernz* (†1914) utolsó nagy dekretális jogról szóló kézikönyvét (*Ius Decretalium*) átdolgozó *Pedro Vidal* az íjászok témájáról már csak a párbajról szóló fejezet záradékában emlékezik meg. Hangsúlyozza, hogy a természetjog szankciói az igazsá-gos és igazságtalan háborúról érvényben maradnak, de maga az íjászokról szóló tételes jogi rendelkezés immár elveszítette jelentőségét. Noha ez a fejezet és az igazságos háborúról szóló passzus *Gratianus Decretumában* bőséges anyagot szolgáltatott a pápa előjogairól és a keresztény etnarchia fogalmáról, valamint a nemzetközi jogról szóló fejtegetésekhez is, az ő korában már mindez az ágyúk használatát nem akadályozza, még kevésbé pedig a nyilakét és a hajtógépeket.¹⁰⁷

3. Összefoglalás

Egyetlen kazuisztikus kérdés történetét áttekintve szembesülnünk kellett a kánonjog és az erkölcsan középkori szoros egységével, az esetek megoldási folyamatán belül pedig az egyes szempontok fokozatos külön-válásával. A bűn és a bűncselekmény, majd a középkor végére és az újkor elejére az egyházi és világi joghatóság viszonya és jellegének különbsége alapvető szemléleti változást mutatnak. Általánosságban igaz, hogy egy hajdani jogesetben keletkezett pápai dekretális levél egyedi döntés volt. A gyűjteményekbe kerülve azonban egyre inkább általános jogszabály jellegét öltötte. Különösen igaz ez a pápák által hivatalosan kiadott gyűjteményekben szereplő szövegekre, melyek egyébként is az eredeti pápai ügyleveleket rövidített, szerkesztett formában közlik. Tehát a régi

¹⁰⁶ Uo. 254-255.

¹⁰⁷ WERNZ, F. X. – VIDAL, P., *Ius canonicum. VII. Ius poenale ecclesiasticum* (Romae 1951, 2. kiad.) 560-561, n. 480.

egyedi esetből már a gyűjtemény általánosabb normát alakít ki. A kollektívokat magyarázó egyetemi jogtudomány pedig a szövegekből absztrakció útján jogelveket kristályosít ki. Amikor a gyóntatói kézikönyvek szerzői egyes esetek megoldását keresik, vagy sajátos tényállások minősítését kutatják, ezt a tudomány által már elvonatkoztatott alapelvek alkalmazása útján teszik. Szinte a középkor végéig ragaszkodnak az egyes alapelvek jogszabályban fellelhető forrásának megjelöléséhez. Még a bibliát és az egyházatyákat is – ilyen elvek tekintetében – jobbadán a kánonjogi gyűjteményekből idézik. Így láttuk ezt például Szent Ágoston mondása esetében. Ugyanakkor nem ritkán folyamodnak a római jog szövegeihez, abban a formájukban, ahogyan azok a *Corpus Iuris Civilis* egyes részeiben szerepelnek. Ennek egyik kirívó példája, hogy az önmagától beálló és utólag kimondandó kiközösítés megkülönböztetésének ismérveit is római jogi szövegekben keresik.

A jogforrásokból vett alapelvek mellett a magyarázó szerzőkre is rendre hivatkoznak mind a nagy egyetemi összefoglalások, mind a fejlettebb gyóntatói kézikönyvek írói. A szerzők sorában előnyben részesítik a *glossa ordinariát*, melynek a szakmai vélemények között kiemelkedő tekintélyt tulajdonítanak. A legrangosabb gyóntatói summák és a kánonjogi kommentárok egymást idézik, így a későbbi professzorok, mondjuk a Navarrai Doktor, teljes rangú véleménynek tekintik a kázusokat tartalmazó summák állásfoglalásait is. Méltán teszik ezt, hiszen azok szerzői szintén a kánonjogász „szakma” rangos képviselői. A kánonjogi és morális szempontú esetmegoldás és érvelés különbsége valójában csak a XVI. század második felétől kezdve kap hangsúlyt.

Ugyanakkor éppen a barokk korban figyelhető meg az a tendencia, hogy a kánonjogászok is kezdenek a természetjogra, a gyakorlati hasznosságra, a szokásokra hivatkozni a tételes jogszabályokból vett alapelvek mellett.

A technikai fejlődés, így a tűzérség elterjedése is viszonylag lassan és nem túl radikálisan befolyásolja a szerzők nézeteit. Szemmel látható, hogy a háborúk igazságosságának megítélése az az alapvető probléma, amely az erkölcsi ítéletalkotást az általunk vizsgált kérdésben súlyosan megnehezíti. Annak a gondolatnak, hogy egy fegyver tömegesen ártatlanokat pusztító jellege visszahathat használatának erkölcsi megítélésére akkor is, ha maga a háború elvileg igazságos, vagyis annak belátása, hogy az igazságosság és jogosság aszerint is módosul, hogy az alkalmazott eszközök arányosak-e, a kánonjogi irodalomban nemigen kap szerepet.

A tekintéllyel rendelkező szövegek magyarázata, a rangos szer-

zók nézeteinek felvonultatása, a logikai lépések végigjárása ugyan segíti a kérdések iránti érzékenységet, ám túlzottan megterheli a lelkiismereti eligazodást kereső hívő embert, vagy gyóntatót. Ezért érezték később, a XVIII. század végétől egészen a XX. századig az erkölcsstan művelői túl jogásziassáknak, juridizáltnak az esetek megoldását kereső kazuisztikát. Amikor II. József a szerzetesi és szemináriumi könyvtárak felosztatása során elsősorban a kazuisztikus irodalomtól akart megszabadulni, még könyvégetések árán is, és amikor a felvilágosult és jozefinista szerzők az egyházjogot is szinte pusztán észérvekkel kívánták megközelíteni, világosan tettenérhető törekvésükben a tehermentesítés szándéka. Ugyanakkor a forrásoktól való elszakadás és a különböző szintű tekintélyek figyelembe vételének mellőzése éppen erkölcsi összefüggésben gyengítette is az okfejtések legitimációját. Mindenesetre az egyházas katolikus szerzők az új jelenségekre bizonyos mértékig utalva reagálnak a körülmények megváltozására.

Módszereikből és igyekezetükből adódnak tanulságok a mai társadalom erkölcsi és jogi szerkezetére és működésére nézve is. Az alakuló világgal való szerves kapcsolat és a vallási értékrend legitimáló ereje egyszerre szükséges ahhoz, hogy a keresztény gyökerekből táplálkozva keressük az eligazítást mai életünk új helyzeteiben, hogy így jogrendjeink mögött is a gondolkodás különböző rétegeiben és különböző világnézeti összefüggésekben ott tudhassuk a társadalom erkölcsi struktúrájának támogató erejét.